

Людміла Рублеўская

Карона на дне віра

Казкі

Мінск
Літаратура і Мастацтва
2008

Жыве бабуля Юстына на хутары, на самым ускрайку лесу. А гадоў ёй, напэўна, столькі ж, колькі самай старой сасне ў гэтым лесе. Бо памятае бабуля Юстына такія даўнія часіны, калі кветкі былі людзьмі, а людзі ўмелі размаўляць з дрэвамі і птушкамі.

Ці было ад гэта шчаслівей людзям, дрэвам і птушкам – невядома. І ў той час людзі крыгудзілі адзін аднаго, і, вядома, даставалася ад іх кветкам і звярам, рэкам і лясам... Нездарма каб знайсці патрэбную зэлку, бабулі Юстыне даводзіцца цяпер шукаць запаветныя мясціны, там, дзе не чуваць крику пеўня. Бабуля – зельніца, і ведае, ад якой хваробы дапамагае якая трава.

Але сёння ёсьць травы і кветкі, якіх нельга зрывать зусім – бо знікнуць, і збяднене Божы свет яшчэ на адну прыгажосць.

Ты скажаш, дружка, што не ўсе кветкі і травы прыгожыя?

А вось і памыляешся: як у душы кожнага чалавека схаваная дабрыня, так у кожнай жывой істоце схаваная прыгажосць і дзівосная гісторыя. Трэба толькі ўмець убачыць, умець пачуць.

А калі не ўмееш – распытай зельніцу Юстыну. Яна пасадзіць цябе за накрыты вышываным абрусам стол, паставіць перад табой кубак з духмянай гарбатай, настоенай на верае і чаборы, і раскажа, адкуль узнікла якая кветка, якое чароўнае паданне за кожнай травой...

МЕЧНИК ЯРМОЛ, альбо МЕЧ—ТРАВА

Кажаш, бег каля возера і парэзаўся аб такую брыдкую, калючую траву... Ну, па-першае, ты ўжо вялікі, і не варта плакаць ад драпіны. Зараз прыкладзем да парэзу лісцік трывутніка, і ўсё зажыве. А трава, якая цябе парэзала, зусім не брыдкая. Але праўда, што вострая, як лязо.

А калісьці на берагах нашых блакітных вазёр раслі толькі мяккія, пышчотныя травы і кветкі. І так прыемна было збягаць проста з лясной сцяжынкі ў прахалодныя, чыстыя, як шклянка, хвалі. Ты ж ведаеш, што нашы, беларускія, вазёры самыя прыгажэйшыя ў свеце? Ці не таму на нашу зямлю ўвесь час прывабліваліся хціўцы-нападнікі?

На беразе гэтага возера стаяў замак. Паў яго, паміж возерам і лесам, ішла дарога да багатых і прыгожых беларускіх гарадоў. Князь і яго воіны, што жылі ў замку, ахоўвалі дарогу ад ворагаў. З аднаго боку ў гэтым ім дапамагалі хвалі возера, з другога — сцяна пракаветнага лесу. І самі воіны былі дужыя, як карабельныя сосны, і нястрымныя, як хвалі. Самым моцным сярод іх быў княскі мечнік, дужы рыцар па імені Ярмол.

Насамрэч паходжання быў ён зусім не рыцарскага, а нарадзіўся ў той самай вёсачцы, у якой жывуць зараз вашы бабуля і дзядуля. Але рос Ярмол такім кемным і дужым, што патрапіў на службу ў княскае войска, адразу — як прости жаўнер, а потым свайгэ адвагай заслужыў прыхільнасць князя і ўрэшце рэшт — рыцарскае званне.

Бо рыцарам можна нарадзіцца і ў курной хаце, і не меч, нават выкаваны найлепшымі майстрамі, дае воіну моц — а мужнае сэрца. Не раз біўся Ярмол паперадзе дружыны. Не раз ратаваў жыццё свайму князю.

Каханне таксама не ведае званняў. Ніхто не падазраваў, чаму мечнік Ярмол так часта просіцца ў начную варту. Думалі — хоча паказаць, як верна службу нясе. І толькі поўня, якая заглядала ў пакой адзінай княскай дачкі Галены, ведала таямніцу.

Ярмол і Галена сустракаліся так часта, як маглі, але досьціць рэдка, каб прага новай сустрэчы палала ярчэй за самую зыркую паходню на сценах вартавых вежаў.

У каханні, вядома, вялікая сіла.
І вялікая слабасць – у ім жа.

Князь атрымаў звесткі, што зноў ворагі збираюцца ісці праз наш лес на сталіцу вялікага княства. Пакуль што дарогі не пылілі, напад чакаўся праз некалькі дзён. І як заўсёды, Ярмол выклікаўся вартаваць ад поўначы да світання на вежы, якая стаяла над самым возерам і ў якой былі пакоі князёўны. А іншых вояў прызначаў на тыя вежы, з якіх праглядалася дарога.

На гэты раз ворагі не пайшлі ні па дарозе, ні праз лес. Яны апоўначы прыплылі на чоўнах да сцен замка і закінулі на вышчарбленыя падчас шматлікіх аблогаў муры моцныя вяроўкі са сталёвымі крукамі.

А Ярмол, лепшы княскі рыцар, нічога не чую. Ён глядзеў у бяздонныя вочы сваёй каханай, у якіх люстравался поўня, і чулася яму адна пяшчотная музика мілосці. І толькі калі замест поўні убачыў ён у вачах каханай водбліскі пажару, зразумеў – адбылося непапраўнае.

Калі Ярмол уварваўся ў бойку, палова рыцараў была ўжо забітая, князь сканаў з варожай стралой у шыі, і надзеі на ратунак не заставалася. Мечнік біўся, як дзесятак вояў. Пачуццё віны памнажала яго сілы, але і пазбаўляла абачлівасці. Бо ў бойцы таксама патрэбная абачлівасць – калі, вядома, ты не хочаш памерці. Ярмол прапусціў моцны ўдар, і ўпаў ля сцяны замка, на беразе возера, якраз з таго боку, які ён мусіў ноччу вартаваць – і не дапільнаваў.

Не, ён не загінуў. Але ці было яму ад гэтага радасці, калі, ачуняўшы, убачыў чорныя ад пажару муры замка, загінуўших таварышаў... А калі ў роспачы азірнуўся, то зауважыў на хвалях возера, якраз пад вакном князёўны, нешта светлае – і быў гэта яе вэлюм...

Што ж, чыстыя хвалі возера – лепей, чым палон або ганьба...

І тады Ярмол разам са сваім баявым мячом зайшоў у хвалі, на якіх ужо люстравалася барва ўзыходзячага сонца, і ў адчай ўзмаліўся:

“Няма апраўдання мне... Няма меры віны маёй... Дык няхай, Госпадзе, у выкупленне буду я вечна абараняць гэты бераг, воды гэтага возера ад ворагаў, і не

буду адпачываць ані ўдзень, ані ўначы, ані ў спякоту, ані ў холад”...

Словы, сказаныя ад паўнаты адчаю, не знікаюць марна. І мечнік Ярмол ператварыўся ў высокую цёмную траву, якая рэжа, як сапраўдане лязо. Паспрабуй, прабяжыся скрозь такія зарасці – адчуеш моц вартаўніка. Нездарма назвалі гэтую расліну меч-траву.

Але ты не бойся ані траў, ані ворагаў. А калі здарыцца табе выбіраць паміж насалодай і цяжкім абавязкам, прыгадай мечніка Ярмоля і меч-траву.

ВЯСЕЛЛЕ ВЕДЗЬМАКА, альбо ЧАРНАКОРАНЬ ПУРПУРОВЫ

Ты пытаешся, чаму, калі ўсе расліны – прыгожыя і добрыя, сярод іх ёсць атрутныя?

Нават у атрутнай расліне няма ні добра, ні зла – дабро ці зло з яе дапамогай робіць чалавек. Нават самая моцная атрута можа быць добрым лякарствам – трэба толькі правільна ёю карыстацца. Ну а злы чалавек – той сапраўды з дапамогай зёлак шмат пакуты можа прынесці...

Жыў некалі ў гэтай пушчы такі злыдзень. Звалі яго Нічыпор, і з усяе акругі хадзілі да яго лячылца. Але куды часцей, чым лячылца, бегалі да Нічыпора па іншых патрэбах – кагосці прысушыць да сябе, прываражыць, або, наадварот, пазбавіцца непатрэбнага кахання, зрабіць так, каб суседская ніва не ўрадзіла, а суседскія куркі несціся перасталі... Ды якіх толькі гадасцяў людзі адзін аднаму не зажадаюць! Нават гаварыць пра гэта брыдка.

І шмат каму дапамог спраўдзіць злыя пажаданні Нічыпор. Вось толькі людзі рэдка ўсведамляюць, што злыя пажаданні ніколі не прыносяць шчасця. Зло заўсёды вяртаецца туды, дзе было спароджанае.

Але ўсё роўна знаходзіўся нехта, хто, зваблены хцівасцю або крыўдаю, ішоў па змрочнай дарозе між сівых ялінаў да хаты ведзьмака, якая амаль хавалася ў зарасцях калючага глогу. І бедны, і багаты, і цёмны, і вучоны не ўбераражоняў ад спакусы папрасіць дапамогі ў чорнай сілы. Не толькі пешкі прыходзілі да Нічыпора – прыязджаі да яго і ў карэтах.

Аднойчы такая багатая карэта спынілася перад Нічыпоравым домам. Пан, гаспадар карэты, не шкадаваў золатых талераў, бо не золата было прычынай яго пакутаў, а каханне.

Ды каб сох пан па якой радавітай паненцы – не так крыўдна было б. Але закахаўся ён у дачку вясковага кавала, вясёлу прыгажуню Агатку. Штопраўда, нават у каралеўскіх палацах не бачылі такога хараства, як у Агаткі. Але дарэмна распісваў пан дзяўчыне, як пекна стане выглядаць яна ў панскіх строях, як паплыве лебедзем па бліскучым паркеце бальнай залі. Толькі

смяялася дзёрская Агатка – не пасуюць лясной галубіцы павіныя пёры, не нажыцца дачцы кавала ў княскім палацы.

I, вядома, нават самыя вялікія багацці не разгладзяць зморшчаны, як печаны яблык, твар яе вяльможнага кавалера.

I пан толькі зубамі скрыгатаў ад того, што Агатка – не ягоная халопка, і прамінулі тыя часы, калі панаў дзед мог паслаць пахолкаў па любую дзяўчыну ў наваколлі, і ўвобмірг тыя кінулі б сплаканую красуню гаспадару пад ногі.

Цяпер жа заставалася пану спадзяваща толькі на дапамогу чорных сілаў. Бо і не патрэбная была яму сплаканая прыгажуня – хацеў ён убачыць у падобных на дзве цёмныя зоркі вачах любасць, пачуць хоць адно ласкавае слоўца...Ды каб спрах той ляснік Янка, які насіў пекнай Агатцы скуркі гарнастаяў і срэбных лісіц, і не аднаму багатыру лоб разбіў толькі за тое, што той прыпыніўся з мройным выразам твару насупраць кавальскае хаты.

Выслухаў Нічыпор панскія скаргі са сваёй заўсёднай змрочнай усмешкай, нават не зірнуў на жменю золата, што сыпануў госць на стол. Папрасіў якую-небудзь рэч дзяўчыны – і пан дастаў з-за пазухі пунсовую хустку. Нічыпор падвёў пана да вялікага люстэрка, кінуў хустку у чару з вадою, сыпануў нейкіх зёлак, зашаптаў таемныя слова... Зашумеў за вокнамі лес, затрашчалі кусты глогу ля хаты, нібыта нехта пррабіаўся скрэзъ іх. Паверхня люстэрка пабегла хвалімі, як паверхня ракі, і скрэзъ пералівісты туман паказаўся дзявочы мілы тварык... Здавалася, Агатка знаходзіцца тут, у хаце ведзьмака, але чамусыці нікола не заўважае, нешта задуменна напявае, пераплятае густую цёмную касу, часам усміхаецца патаемным думкам...

--Гэта твая кахраная? – прыглушаным голосам спытаў Нічыпор.

--Так, яна!—з гонарам адказаў госць. – Ну што, прызнайся, стары, бачыў хоць калісьці падобную прыгажосць?

-- Не, ніколі не бачыў я такой красуні,-- павольна адказаў Нічыпор. – А я шмат бачыў прыгажунь на сваім

вяку – і не толькі з гэтага свету. І яшчэ скажу. Не для цябе яна, пане.

-- Што ты вярзеш?!!—абурыгуся наведнік. – Я сюды прыйшоў не за тваімі павучаннямі! Не для мяне такая краля, бачыще... А для каго? Для гэтага лайдака Янкі?

-- Ні для цябе, ні для яго, -- пагрозна прагаварыў Нічыпор. – А для мяне. Так што забудзься і на кавалёву дачку, і на дарогу да майго дому.

Чым настрашыў Нічыпор госця – невядома. Але ехаў пан з нашага лесу так хутка, што ледзь з карэты не вываліўся. І адразу за мяжу з'ехаў. А ў наступную нядзелю адбылося дзіва – у вёсцы з'явіўся Нічыпор, якога там не бачылі, мусіць, гадоў трывцаць.

Але ж як і не было тых трывцаці гадоў! Выглядаў Нічыпор маладзец малайцом, гадоў -- не больш саракоўкі. Плячысты, дужы, на чорных кудзерах – атласная шапка, падбітая собалем, світка панская, боты – дык не ў кожнага пана такія. І нібыта сам увесь змяніўся. Усміхаецца, вітаеца, у карчму пайшоў, частуе ўсіх, усялякае цікавае расказвае -- пра дзівосы, што на свеце дзеюцца. Памяць у людзей кароткая – хутка Нічыпор быў ужо лепшы сябрам у грамадзе. А як увечары выйшлі на вуліцу дзяўчата, заспівалі песні, апынуўся чарапунік перад хатай Агаткі. А вось і сама дзяўчына – як месячны праменъчик, стройная, гнуткая, беласкурая... Наблізіўся да Агаткі Нічыпор, сказаў нешта вясёлае, ласкавае, кветку дзівоснай прыгожосці падарыў – ды і пайшоў сабе. А Агатка тую кветку да твару паднесла, водар нетутэйшы ўдыхнула...

Тут і скончылася шчасце лясніка Янкі, ды і Агаткі таксама. Бо перастала дзяўчына співаць вясёлья песні, толькі сумавала ўсё. Глядзіць перад сабою – і нібыта нічога не заўважае. Нават вернага Янку. Толькі і вяртаеца да яе весялосць, як убачыць ведзымака Нічыпора. А той ужо – часты гостъ у хаце. Падарункі носіць – уся вёска збягаеца паглядзець на такое багацце. Кажуць, ужо і зямлі Нічыпор прыкупіў на ўзлесці. І новы дом будаваецца збіраеца дзеля маладой жонкі... Бо справа, няйначай, да вяселля. І дарэмна маркоціца Янка, дарэмна пераймае сваю прыгажуню ля веснічак – не глядзіць яна, не гаворыць, як зачарараваная...

А мо і сапраўды зачарараваная? Але як тады

справіцца з праклятым ведзымаком? Таму варта зірнуць – і чалавек быццам камяне. Нават Янка не змог абысціся з Нічыпорам, як з іншымі агаткінымі заётнікамі – пагляд у ведзымака нібыта вастрыё дзіды, упрэцца табе ў грудзі, і далей – ні кроку не зробіш, нібы сэрца працінае...

Толькі старая зельніца Франя змагла парадзіць Янку. Вядома, тая Франя была маёй пра-пра-прабабуляй. Але я не маю і дзесятай долі ейных ведаў. Дык вось, прыйшоў Янка да Франі са сваім горам. Заварыла зельніца госцю духмянай гарбаты, такой жа, як я заварваю вам. І сказала, што Нічыпор, няйначай, завалодаў нейкай рэччу Агаткі, і цяпер чаруе бедную дзяўчыну, засціць ёй вочы. Рэч тую Нічыпор пэўна носіць заўсёды з сабою. І калі яе адабраць, то Агатка выйдзе з-пад ведзымаковых чаараў.

Задумаўся Янка, стаў назіраць за супернікам. І сапраўды – той увесь час нешта хавае на грудзях, за пазухай кашулі. Нейкі скрутачак нібыта.

Вось і запоіны ў кавалёвай хаце. Жаніх прыехаў на фурманцы, два кані вараныя –іскры з воч. Куфры с падарункамі, прысмакі да стала заморскія. Сядзіць Нічыпор – толькі вочы з-пад чорных бровоў бліскаюць, а побач Агатка – бледная, як веснавая кветачка, прыхвачаная марозам, глядзіць на Нічыпора, нібыта позірку адвесці не можа. Вось ужо віншуецца усе заручоных, падыходзяць з прыветнымі словамі...

Падыйшоў і Янка. Сціпла гэтак, нават з усмешкай – нібыта змірыўся, што не яму шчасце дастаецца. Пакланіўся нявесце, вачэй не ўзняўшы. Працягнуў руку жаніху... А другой рукой – як шмаргане з ягонае шыі матузок, а на тым – скрутачак...

Як ён наважыўся, як вытрываў супрацьсілы ведзымаковай – адно каханне ягонае ведае. Бо застаўся на далоні Янкі шнар – як ад распаленага жалеза. А са скрутачака дастаў Янка пурпуровую хустку – тую самую, што калісьці сам каханай сваёй падарыў, а пасля Агатка ці то згубіла, ці скраў нехта.

Ускрыкнула Агатка, нібыта лацугі з яе цяжкія спалі, кінулася да Янкі свайго, слова кахання прамаўляючы. І Нічыпор закрычаў. Страшна, як звер лясны. Ды ў хустку ўчапіўся – але позна: толькі маленькі пунсовы лапік застаўся ў ягоных скурчаных пальцах. На вачах ва ўсіх

пачаў вядзьмак рабіца старым, нямоглым, нібыта ўсыхаў,
і ўрэшце ўпаў на падлогу чорным сухім карэнъчыкам з
пунсовым пялёсткам.

Узяў нехта з гасцей чорны корань ды выкінуў за
плот, на сметнік.

А на наступную вясну, калі Агатка з Янкам былі ўжо
шчаслівай сямейнай парай, на сметніку ля кавалёва хаты
вырасла высокая дзіўная кветка. Зусім непрыгожая,
непаглядная, але валодала яна вялікай лекавай моцай.
Асабліва яе карэнъчыкі. Нібыта выкупляла зло, утворанае
колісъ Нічыпорам.

Але ля хат усё-ткі не прыжылася кветка, паступова
перабралася ў лес, у хмызнякі. Там і цяпер можна яе
сустрэць.

І назвалі тую расліну – чарнакорань пурпуровы.

АПОШНЯЯ ПЕСНЯ СКРЫПКІ, альбо ВАЛЯР'ЯН ДВУХДОМНЫ

Нездарма кажуць, што толькі той можа зразумець чужую бяду, хто сам такога пакаштаваў.

Нарадзіўся аднойчы ў звычайнай вясковай сям'і незвычайны хлопчык. Было яго сэрца адкрытае навакольнай прыродзе. Кажуць, умеў ён чуць не толькі спевы птушак, але і размовы дрэў, і гуд падземных крыніцаў. І пяці год не было Валяр'яну, як зрабіў ён сабе першую дудачку – а колькі рабіў такіх пасля! А як паслухаў у карчме музыкаў, дык зладзіў сам сабе скрыпачку – з ліповае драўніны ды жылак. І ўжо як хораша ён на сваёй скрыпачцы граў!

Вёска ў той час не заўсёды мела досыць хлеба. Таму на дзівакоў, якія лічылі аблокі і выразалі замест патрэбнага ў гаспадарцы начыння дудачкі, глядзелі непрыхільна, і горкі быў лёс адoranых мастацкім талентам беднякоў. Але маленъкаму Валяр'яну паshanцавала. Хаця не была яго сям'я заможнай, але маці і бацька любаваліся сваім пястунчыкам, і яго грэнне на самаробных інструментах здавалася ім прыгажэйшым за грэнне ўсіх на свеце музыкаў – у якіх бы вялікіх гарадах свету тыя ні навучаліся.

Вось з такога вялікага горада і прыехала аднойчы ў вёску пані. І вёска, дзе жылі Валяр'янавы бацькі, і самі бацькі, і Валяр'ян належалі пані, як і багаты маёнтак, што колісці стаяў па той бераг рэчкі. Пані магла рабіць са сваёй маёmacцю, жывой і нежывой, што ён заманецца – прадаць, абмяняць, пакараць... Але пані рэдка бывала тут, дзе ўсё здавалася ёй дзікім і нецікавым.

Але калі праязджала пані праз вёску, пачула яна незвычайнія гукі – нехта граў на скрыпцы, ды так міла, так хораша. Грэнне нагадала пані тую краіну, у якой яна любіла жыць – на беразе цёплага мора, дзе растуць між развалінаў мармуровых храмаў кіпарысы і аліўкі, і дзе кожны сялянскі пастух ведае напамяць арый з опер.

Пані загадала пад'ехаць да беднай мужыцкай хаты, адкуль даносілася музыка. І якое ж было ейнае здзіўленне, калі пабачыла, што граў на скрыпцы маленъкі хлопчык, неверагодна падобны на скульптуру Амурчыка,

прывезеную пані з далячыні – светлыя кудзеркі, вялікія вочы, гарэзныя і мройлівые, ружовыя шчочки, мілая ўсмешка. А на прызбе сядзелі і з замілаваннем слухалі гранне ліповай скрыпачкі бацька, маці і малодшая сястра хлопчыка, і спрацаваныя, чорныя руکі маці, не ў змозе заставацца без занятку, церабілі ў кошыку струкі фасолі.

Ды ці такое чароўнае дзіця можа заставацца ў гэтай жабрацкай хаце, сярод цёмных людзей, не здольных нават навучыць яго разумець літары?

Пані не зведала шчасця мець сваіх дзяцей, і прыхінулася яе сэрца да цуда-дзіёнка з сялянскага двара. А тое, што мужык і мужычка слязымі заліваюцца, не разумеочы шчасця свайго сына – дык ці варта і зважаць...

І з'ехаў Валяр'ян з пані далёка-далёка, да цёплага мора, дзе ў пані таксама быў вялікі маёнтак. Кажуць, яшчэ большы і прыгажэйшы, чым тут. І доўтімі зімовымі вечарамі ліла Валяр'янава маці слёзы, прышіскаючы да грудзей самаробную ліповую скрыпачку.

Прайшлі гады. І вось аднойчы на гразкую вясковую дарогу выпраставала прыгожая карэта і спынілася перад адной з хацінак. З карэты выйшаў малады пан у нетутэйшай вопратцы, і каўнер яго кашулі нагадваў белую пену марскога прыбоя. Прыйгожы быў пан – вачэй не адарваць, але бледны і ўсхваліваны. Дарэмна стукаўся ён рукою ў пальчатцы ў нізенькія дзвёры – нікто не адчыніў яму. З сілаю штурхануў – і ўвайшоў у цёмны пакой. На ложку ляжала хворая кабета, і слязінка, што блішчэла ў куце вока, здавалася на яе твары адзінай адзнакай жыцця.

-- Мама! -- пан упаў на калені перед кабетай і пацалаваў яе спрацаваныя халодныя руکі.

Так, гэта быў Валяр'ян. Жыў ён у далёкай краіне з міласці пані вельмі добра, навучыўся і чытаць, і пісаць. А самае галоўнае – граць на розных музычных інструментах так, што людзі дзілаваліся.

А ў той краіне людзей цяжка здзівіць добрым граннем, бо там усе -- музыкі. І пані прымушала свайго выхаванца часта выступаць перад гасцямі, якіх збрала спецыяльна каб пахваліцца, які талент выратавала ад забыцця. І забараняла свайму музыку нават успамінаць

пра неадукаваных бацькоў. Тым больш – паслаць вестку аб сабе або наведаць. Валяр'ян павінен быў назаўсёды забыцца пра вясковае мінулае.

Але чалавек, надзелены талентам, звычайна надзелены і чуйнай душой. І душа тая ў Валяр'яна балела, бо не мог ён забыцца на родных, і нават праз многа гадоў выган з рамонкамі і званочкамі, хуткая рэчка, у якой палошча косы віхла, заснежанае поле, ружовае на золку здаваліся яму прыгажэйшымі за кіпарысавыя гai і сінія горы. А дотык ласкавых матчыных рук сніўся яму па начах. І як толькі надарылася такая магчымасць – пані мусіла зноў наведаць маёнтак, дзе ўпраўляючы надта ж заблытаў справы,—Валяр'ян прылімчалі да бацькоўскага хаты. Але вёска за адсутнасць пані зусім заняпала, збяднела. Валяр'янаў бацька памёр. Не стала і сястрычкі. Маці ведала, што хутка сустрэнецца з імі. І дзякавала Богу, што даў ёй магчымасць перш, чым адышлі ў лепшы свет, сустрэцца на гэтym са страчаным калісьці, але не забытым сыночкам.

Дарэмна Валяр'ян горача шаптаў маці, што цяпер усё будзе добра, і ў маці будзе добрая ежа, і цёплая вінатка, і лекі – з апошнім уздыхам адлящела душа беднай сялянкі.

І Валяр'ян, складаючы ёй рукі на грудзях, як загадвае звычай, убачыў пад коўдрай самаробную ліповую скрыпачку.

Калі слугі прыйехалі па Валяр'яна (іх паслала раззлаваная пані, здагадаўшыся, што выхаванец без ейнага дазволу адправіўся ў вёску), то пачулі, што з мужыцкае хаты даносіцца дзівоснай прыгажосці мелодыя. І такая яна была тужлівая, столькі было моцы ў ёй, што слугі, скамянеўшы, стаялі і слухалі, і нават самыя чэрстыя сэрцы ў гэты час спазнавалі шкадобу і ўладу чыстае красы.

Доўга гучала мелодыя, і раптам абарвалася. Слугі ўвайшлі ў хату і ўбачылі, што перед ложкам з мёртвай сялянкай упаў малады пан, і ягоная скрыпка разблілася на трэсачкі.

Доктар сказаў, што ў маладога чалавека было слабое сэрца. Пані тут жа з'ехала, не пажадаўшы развітацца з няўдзячным музыкам, і Валяр'яна разам з маці пахавалі на вясковых могілках. Над магілай Валяр'яна

не было ніякага помніка. Не было каму прыносіць туды букеты. Паны, што захапляліся граннем юнага талента ў багатых залах, і не падумалі б шукаць яго апошні прытулак, каб аддзячыць за дакрананне да прыгажосці.

Але нязвыклым моцным водарам. І няма і паёння ў прыродзе лепшага лякарства ад сардечнай хваробы, як валяр'ян двухдомны.

ЧУЖЫЯ ВЕТРАЗІ, альбо ЛАДДЗЯН
ТРОХНАДРЭЗАНЫ

Калісцыі па нашай рэчцы пралягаў гандёвы шлях. Плавалі па ёй купцы на сваіх вялікіх чоўнах – ладдзях, і горда надзімаліся ветразі, бышцам лебедзі... Хаця гэта не зусім дакладнае параўнанне. І ведаеш, чаму? Лебедзь – белы, і ветразь, думаеш ты, абавязкова белы. Але даўней гэта было не так. Ветразі з цяжкіх ільняных тканін прыкрашалі, хто як мог і жадаў, і плылі яны над хвалямі, нібыта дзівосныя каляровыя кветкі або крылы матылёў.

Але ля нашай вёскі купецкія ладдзі не спыняліся. Яны кіравалі ў вялікія гарады, у багатыя краіны. Юнак па імені Ясь, які жыў у вёсцы, падоўту глядзеў услед кожнаму караблю, нібыта спадзяваўся, што позірк прымусіць таго вярнуцца. Яська марыў пра далёкія краіны, мог бясконца слухаць распovedы выпадковых вандроўнікаў, і насіў пры сабе, як найвялікшую каштоўнасць, кавалак сапраўднай марской карты. На пажаўцелай шчыльнай паперы з абрывамі невядомага вострава, пасярод хвалістых рысачак, якія пазначалі мора, зяленым атрамантам была намаляваная жанчына-рыба. І Яська з такой цікаўнасцю раглядаў малюнак, што іншыя хлопцы жартавалі – мусіць, лёс яму ажаніцца з русалкай. А Яська маці на такія жарты злавалася, і толькі ў ціхіх бяседах з сяброўкамі наракала, што ўсё – ад таго, што нарадзіўся сынок на Граным, русалчыным, тыдні, і нарадзіла яго не ў ложку, а на беразе рэчкі, пад бярозай – русалчыным дрэвам, і абмылі немаўля не ў прынесёнай з калодзежа, гатаванай вадзе, а ў рачных хвалях. Нездарма ў малога гэткае ўмельства плаваць.

Падросшы, змайстраваў Яська човен, і цяпер амаль не бачылі яго дома. Праўда, сямейнікі на гэта асабліва не наракалі – столькі рыбы прывозіў Яська, нібыта самі русалкі згандзілі яе ў нерат.

І толькі адна дзяўчына з тых, што заглядаліся на плячыстага, яснавокага Яську, магла пахваліцца, што плавала ў яго чоўне – ціхмяная Ганулька, зусім не падобная на гарэзную русалку, а хутчэй на стройную пышнакосую бярозку.

Неяк надарыўся адзін з рэдкіх выпадкаў -- вялікі

карабель пад чырвоным ветразем з намаляваным на ім вокам кінуў якар насупраць вёскі, і чарнабароды купец пракрычаў з палубы на ламанай мове просьбу – не ведаю, у чым адчулася нястача, але Яська на сваім чоўне хуценька прывёз купцам патрэбнае, і падняўся на палубу – упершыню ў жыцці. І, вядома, толькі смерць магла яго цяпер з тae палубы сагнаць.

Яська сплыў на чужой ладзzi, нават не развітаўшыся з бацькамі. Расказвалі, што капитан, які быў менавіта больш капитанам, чымся купцом, і любіў мора больш, чым гроши і чырвоны тавар, зразумеў тугу і апантанасць беларускага хлагчыны.

Дарэмна цікмяная Ганулька праседжвала вечары над речкай, гледзячы ў той бок, куды назаўсёды сплыло яе шчасце.

Апошні раз аднавяскоўцы там і бачылі Ганульку – над глыбокім вірам, пад сумнай бярозкай.

Паплылі купальскія вяночкі па рацэ, а за імі гады, і патанулі ў віры адзін за другім. На нашу зямлю ў чарговы раз напалі ворагі. Палалі замкі, гарады і вёскі, не луналі над ракой вяёлкавыя ветразі купецкіх караблён – страшныя знаходкі выкідвалі на бераг рачных хвалі. І калі паказваўся нечы ветразь – вялікая трывога распачыналася між людзей, бо невядома было, ці гэта свае, ці ворагі. Адойчы праплыла ладдзя пад сцягам, на якім лунаў срэбны вершнік, сцягам нашага князя. Ветразь ладдзі быў прапалены, і сярод вояў мелася шмат параненых. Карабель не затрымаўся, але з яго паспелі папярэдзіць мясцовых людзей, што следам плывуць варожыя караблі, і на іх – шмат вояў. Многа караблён яны патапілі, многа нарабавалі добра, і пабралі палоных, і ўсё ім яшчэ мала. І заўтра, як даплынуць, спаляць яны вялікі горад, у якім зараз хаваецца шмат людзей.

Жыхары вёскі зрабілі, што маглі – увагналі ў дно ракі завостраныя ствалы соснаў, там, дзе з аднаго боку -- вір, з другога – каменні. Тады наша рака была магутная і шырокая яшчэ больш, чым цяпер. Зусім перагарадзіць яе немагчыма. Але цяпер праплысці па ёй мог толькі дасведчаны чалавек. Жанчыны і дзеці схаваліся ў лесе, мужчыны падрыхтавалі паляўнічыя дукі і стрэлы, абматаныя прасмоленай кудзеляй, і схаваліся ў

прыбярэжным кустоўі, у спадзеве, што караблі трапяцца ў пастку і ворагі наблізяцца на адлегласць стрэлу.

Пад вечар паказалася ладдзя пад чорным ветразем, за ёй – яшчэ дзве. У дно стукнулася вострая вершаліна...

Заваёунікі былі сапраўднымі воямі – яны не разгубіліся, змаглі развярнуць свае караблі і ўратавацца. Аднак плыць далей было немагчыма. І правадыр загадаў ісці ў бліжняе паселішча і прымусіць жыхароў правесці караблі праз пасткі. І калі спатрэбіцца – то яны, тутэйшыя, усцелюць дно ракі сваімі целамі і аддадуць яе хвалім сваю кроў.

Што менавіта так і адбудзеца, ніхто не сумніваўся. І тады адзін з палонных, што сядзелі звязанымі на палубе, паважаны барадаты купец – яго не забілі ў спадзеве на багаты выкуп – крыкнуў, што гатовы правесці караблі па рацэ. Ён сцвярджаў, што добра ведае гэтае месца, бо сам нарадзіўся тут і знаёмы з кожнай водмеллю і з кожным вірам. Узамен купец прасіў, каб яго адпусцілі і вярнулі частку адбраных у яго тавараў.

Правадыр чужакоў згадзіўся, купца развязалі, ён стаў ля стырна і паказваў шлях. Вось праплыла першая ладдзя паўз вострыя калы... Другая... Трэцяя... Палонны ўпэўнена аддаваў каманды звыклым да гучання ў штармах голасам. Направа... Яшчэ правей... Раптам першая ладдзя здрыгнулася, дно яе праламалася, за ёй пахіснулася другая ладдзя, трэцяя. Караблі выплылі проста на каменную водмель. І тут у чорным ветразі запалала вогненная страла.

Стрэлы сыпаліся і сыпаліся на караблі, але палонны гэтага ўжо не бачыў. Як толькі ладдзі апынуліся на камянях, ён скочыў у ваду і паплыў да супрацьлеглага берага. Даўно не люлялі яго гэтыя хвалі! Так, калісьці ён пагарджаў гэтай зямлём. Яна здавалася яму нецікавай. І сапраўды, яму ўдалося пабачыць шмат дзівосаў і пабываць пад такімі нябесамі, дзе зоркі – як кляновыя лісты, а матылі – большыя за птушак. Але загінуць пашчасціць яму за родную зямлю, а гэта – самая добрая смерць, і ён ні хвілі не вагаўся. Ён неаднойчы бачыў са свайго карабля, як лятуць над морам журавы – назад, да гэтих бяроз. Лятуць, знемагаючы, падаючы у бурлівия хвалі... Але ніколі не застануцца на чужыне.

Вярнуўся і ён. Але ў дрэнную часіну.

Град стрэлаў абрыйнуўся на збеглага. І адна з іх дагнала яго – але тут адбылося нешта неверагоднае. Прынамсі, калі пра гэта рассказвалі тыя, хто ацалеў, ім мала хто даваў веры. З віра паднялася жаночая посташь і захінула сабой плыўца. А ў наступнае імгненне і плывець, і прывідная жанчына зніклі ў глыбінях ракі.

Рэшткі трох варожых ладдзей доўга ляжалі на водмелі. А жыхары вёскі за тое, што спынілі нападнікаў, атрымалі ад вялікага князя прывілеі і сталі называцца панцырнымі баярамі – вольнымі пасяленцамі. Нажаль, праз пару стагоддяў ад тae вольнасці не засталося нічога, акрамя паданняў, у тым ліку і пра палоннага купца і русалку. Вядома, сцвярджалі, што гэта быў няйначай як Яська. А русалка – яго колішняя дзяяўчына Ганулька. Расказвалі і пра дзівосы, якія нібыта бачыліся ў віръ пад паніклай бярозай. Але чалавек, які хоча цуда, здольны ўбачыць яго і ў ваде, і ў дрэве, і ў кветцы.

Бо калі на берагах ракі, там, дзе патанулі варожыя ладдзі, з’явіліся не бачаныя раней кветачкі, з вострымі пялёсткамі, нібыта скрываўленымі ўнутры, пачалі казаць, што гэта – душы тых, хто плыў на ладдзях. А іншыя пярэчылі, гаварылі, што кветачкі – дзеці Яські і яго русалкі-Ганулькі.

Так ці іначай, але назвалі кветку – ладдзян.

СКАРБЫ ЗЕЛЬНІЦЫ МАГДЫ, альбо ЛУННІК
АЖЫВАЮЧЫ

Беларусь калісці называлі краінай замкаў.

Непадалёк ад нашых мясцінаў таксама стаяў вялікі замак. У той час, пра які я хачу распавесці, княжыў у ім вельмі багаты валадар. Каб ад багацця залежаў розум і дабрыня, не было б на свеце лепшага чалавека. Але, на жаль, золата не робіць розум бліскучым, а сэрца – залатым. Не любіў князь нікога і нічога ў свеце, акрамя грошай. Ён не жаніўся, таму што баяўся, што жонка і будучыя дзецы растрациць яго скарбы. Адзіны пляменнік, шчыры юнак, які, асірацеўшы, папрасіў у дзядзькі прытулку, таямніча знік, і казалі, апынуўся ў замковых скляпеннях – вязня ўтрымліваць танней, чым княжыча.

Уладны скнара не заводзіў сяброў, каб не пазычалі, не збіраў балі – бо гэта ж марнаванне добра. Княскі замак абыходзілі вандроўныя музыкі і жабракі, нават паломнікі па святых мясцінах, даць прытулак якім – абавязак кожнага гаспадара.

І калі пачалася вайна і кароль загадаў свайм рыцарам збіраць войска, князь пацкадаваў траціща на ўзбраенне вялікага атраду. Сам ён не ваяваў, бо быў кульгавы ад нараджэння. Можа быць, ад тae кульгавасці вырас ён злосным, падазронным – не ведаю.

Але як ні ашчаджаў князь свае грошы, яны нібыта раставалі. Кароль угневаўся на скупечу і адабраў частку земляў. Згалелыя сяляне плацілі ўсё менш і менш падаткаў, дый разбягаліся ў пошуках лепшае долі цэлымі вёскамі.

Князю хапіла б назапашанага, каб раскашавацца да канца жыцця. Але ад няўдач ён зусім ашалеў, і за кожны шэлег гатовы быў перагрызці горла, і ўсё яму здавалася, што яго абкрадаюць, што вакол – злодзеі. Ён нават загадаў паставіць свой ложак у сутарэнні, на скрыні з дукатамі.

Неяк наладзіць заняпалую гаспадарку, пабудаваць які завод ці заняцца гандлем князю і ў галаву не прыходзіла. Золата мусіла само насыпацца ў рукі, і нямерана. Пачаў марыць пра скарбы. Адшукаў у замку старыя кнігі пра чарадзействы, распытваў слуг – ці не чулі пра закапанае багацце, пра нейкія таямнічыя разваліны ці

курганы, у якіх пахаваныя каралі.

Урэшце адна старэнкай кабета, трасучыся ад страху – бо гаспадара баяліся болей, чым смерці,– прызналася, што дзяўчынкай жывучы ў вёсцы, чула пра цудадзейны корань, які нагадвае формай чалавечую постаць і крычыць, калі яго выкопваеш. Корань той валодае моцай паказваць закапаныя скарбы.

Князь вельмі зацікавіўся. Але старая не ведала, дзе шукаць дзівосную расліну і як ёю карыстацца. Яна толькі ўспомніла, што ў вёсцы жыве зельніца Магдаліна, якая ведае пра ўсе расліны на свеце. Мусіць, і пра той корань.

Князь не мог даць веры, што нехта, ведаочы такую таямніцу, не скарыстаецца з яе і будзе жыць у галечы. Але сквапнасць перамагла недавер. Хутка перад князем стаяла сялянка-зельніца... Не, яна зусім не была старой, зморшчанай, у лахманах. Князь са здзіўленнем пабачыў маладую жанчыну, стройную і вельмі прыгожую, з цвёрдым позіркам чорных вачэй, і відрадка яе была хаця звычаная сялянская, але на такой гордай паставе глядзелася як шляхецкая.

Асабліва злавала князя лёгкая ўсмешка, з якой глядзела на яго жанчына. Бач, зусім не баіцца... Відаць, сапраўдная чарапіца! Але ў такім разе і праўда можа падказаць патрэбную расліну!

Князь гатовы быў на дамову з самымі чорнымі сіламі. Гатовы быў аддаць жанчыну на самыя горшыя пакуты, пакуль не адкрые таямніцу.

Але страшыць зельніцу не давялося. Яна сама сказала, што ведае ягонае жаданне, і таемны корань, што паказвае скарбы, будзе ў руках князя. Толькі не так проста атрымаць чарапіцы корань. Князю давядзенца праіскі шмат выпрабаванняў...

Кульгавы сквапнік загадзя быў гатовы на ўсё. Ён нават паабяцаў зельніцы ўзнагароду. Але Магда толькі насмешна зірнула ў очы ўладара сваймі пякучымі цёмнымі вачымі і прамовіла, што ў выпадку ўдачы папросіць у князя не грошай, а тое, што яму зусім не патрэбнае.

І князь даў слова, што выканавае просьбу Магды.

На паляніе, абкружанай пракаветнымі соснамі, у яркім святле поўні чарнавокая зельніца і кульгавы князь

стаялі перад пляскатым валуном, і поўня люстравалася ў вялікай чары з вадой, паставленай на каменны стол.

“Што выбіраеш, радзіму ці дукаты?”—строга прамовіла жанчына. І князь пабачыў у чары, нібыта ў круглым люстэрку, нашу прыўкрасную зямлю, як з птушынага палёту – яе замкі, палацы і храмы, бярозавыя гai і цёмныя пушчы, чыстыя вазёры і магутныя рэкі...І такай прыўкраснай была гэтая карціна, што ў князя ўпершыню ў жыцці варухнулася нешта падобнае да захаплення... Але злева пасыпайся прывідны залаты дождж, і бліск ягоны зацьміў для князя ўсё. “Дукаты! Дукаты выбіраю!”

І адлюстраванне радзімы зацьмілася крытавым туманам. Князю на хвілю падалося, што ён бачыць, як рушацца храмы і гараць лясы, але тут жа ўсё растала ў свяtle поўні.

“Што выбіраеш – каханне ці дукаты?” – сурова спытала зельніца, і ў чары князь пабачыў ablічча той адзінай у свецце, што з любасцю глядзела на яго. Ён забыў яе імя, і ніколі не спрабаваў адшукаць... Але цяпер, гледзячы ў прамяністывы очы, упершыню адчуў, што мог зведаць у жыцці -- і не зведаў, якое шчасце яго прамінула...Але залаты дождж зноў пераважыў, і постаць жанчыны растала.

“Ці аддасі гонар і сумленне за дукаты?” – князь нават раздумваць не стаў. “Дукаты! Дукаты!”-- і працягнуў руکі пад прывідныя бліскучыя струмені.

Тады Магдаліна падняла з камня чару і выплюхнула воду ў бок лесу.

“Мандрагора твая. Ідзі і вырві яе. Толькі рві з коранем, і не выпустай, пачуўшы яе голас. Выпустіш – страціш назаўсёды”.

І дзесяці ў гушчары засвяціўся чырвоны аген'чык. Сквапнік кінуўся туды, і хутка лес здрігануўся ад страшнага крыку.

Князь хуткім крокам заходзіў у вароты замка. І рука яго прыціскала да сэрца нешта чорнае, падобнае да мёртвай птушкі. Сустрэчныя спалохана кідаліся ўбакі – бо очы гаспадара гарэлі, як у ваўка. З-пад зямлі князю прасвечваліся закапаныя скарбы, і ён ледзь стрымліваўся, каб не кінуцца да далёкіх агменяў ды не пачаць выкопваць

багацце голымі рукамі...

Тут князя дагнала зельніца Магдаліна і нагадала аб абяценні. А прасіла яна сапраўды дзіўнае – аддаць ёй князева пляменніка, зняволенага ў сутарэннях.

Хутка дзве постаці, абняўшыся, выйшли з замка і згубіліся ў лесе – апрануты ў лахманы, зняможаны мужчына і стройная жанчына з доўгімі чорнымі косамі. А князь, узяўшы некалькі слуг і карэту, паехаў да самага яркага падземнага агню, які так вабіў яго – на пагорку за полем.

Урэзаліся рыдлёўкі ў дзірван. Паляцелі ўбакі камякі зямлі...

“Дукаты! Дукаты!” – крычаў князь, і вочы яго гарэлі жоўты агнём, і ўсё менш быў ён падобны да чалавека. Бо хіба можа заставацца чалавекам той, хто адмовіўся ад радзімы, кахрання, гонару і сумлення? І калі збліснулі ў яміне манеты, князь не вытрываў і кінуўся туды, апусціў руکі ў чорную зямлю... І раптам ягоныя руکі ператварыліся ў карэнні. І ўсё цела скурчылася, счарнела, і на глебу ўпала нешта падобнае на абвуглены корч.

Праклятую яміну закапалі і паставілі на пагорку крыж. Замак адыйшоў у маёмасць кароны, потым заняпаў без гаспадароў. А пад крыжам на ўзорку выраслі кветкі. Звычайнае путазелле, на якое нікто не звярнуў увагі. Але ўвосень, калі збуцвёлі, ссівелі травы, на высахлым сцябле пустазелля зазиялі цудоўныя манеты.

Расліну тую ў розных мясцінах называюць парознаму. А па-навуковаму завецца яна – луннік ажываючы.

ПРАКЛЯТЫ САД, альбо БОЦІКІ ПАЎНОЧНЫЯ

Прыгожая сіняя кветачка... Здавалася б, такая пяшчотная, такая ласкавая... А ў ёй цячэ страшная атрута – аканіт. Ці можа прыгажосць быць згубнай? Не спяшайся, не давай адказу, пакуль не паслухаеш гісторыю, якая здарылася ў нашых краёх шмат гадоў таму.

Прывёз мясцовы пан сабе жонку. Казалі – з далёкай халоднай краіны, дзе такая лютая зіма, што людзі не старэюць, бо кроў у іх замарожаная. Нездарма ж у пані была такая белая-белая гладкая скура з ледзь прыкметным румянкам, такія светлыя валасы, укладзенныя ў высокую прычоску, такія сінія-сінія вочы і ножкі маленъкія, як лебядзіна дзюба, абутия ў зграбныя чаравічки на высокіх абцасах.

Вядома, у нашых, беларускіх дзяўчат таксама светлыя валасы і сінія вочы, але прыгажосць пані была зусім не такой, як у нашых красунь. Нават пайшла пагалоска, што пані – несапраўдная, якаясь парцалянавая. Твар яе здаваўся застылым. Не адбіваліся на ім ані гнеў, ані радасць, ані сум. І голас пані заўсёды гучэў адноўкава роўна і гучна... Аж трэсла бедных прыгонных дзяўчат ад тae роўнасці – лепей бы пані кryгчала на іх. Як пачуюць дробны стук яе абцасікаў – ледзь не млеюць ад жаху.

Гаварыла пані толькі на сваёй дзіўнай мове, а выконваць яе загады належала дакладна. Іначай – пакаранне. Добра, калі побач ахмістрыня-немка, перакладзе. А то зразумей, куды гэта пані пальцам тыцкае, і што належыць з гэтым зрабіць.

Праўда, зрабіць трэба было найчасцей адно – вымыць, вычысціць, адшкрабсці. Пані любіла чысціню і парадак гэтак, як ніхто ў нашых краях не бачыў. Мясцовыя звычай здаваліся ёй дзікунскімі, а тутэйшыя людзі – сташэннымі неахайнікамі. І, вядома, пані лічыла абавязкам гэтых дзікуноў бязлітасна перавыхоўваць. Нават траву каля сядзібы пані загадала падстрыгчы менавіта паводле той меркі, якую яна дала. І каб ні адна сцяблінка не насмелілася вытыркнуцца! Прыслуга апранула белыя фартушкі і каптурыкі, на якіх нельга было паказацца і ценю бруду. Старыя кілімы, разная дубовая мэбля, карціны ў цяжкіх, пацямнелых ад часу рамках

адправіліся ў адрыну, а ў дому запанавалі светлыя колеры і чысціня... Такая, што выпадковаму госцю страшна было крок ступіць па бліскучым, як жоўты лёд, паркеце. А першым сесці на бляюткае крэсла з залатымі кветкамі, хацелася пасцяліць насоўку.

Тым не менш госці ў дому збіраліся часта. І смешна было глядзець, як паны адзін перад адным старающа выклікаць усмешку на вуснах прыўкраснай гаспадыні дома. Хто рамансы пяе, хто на фартэпіянах грае, хто дасціпнічае... А што карысці з тae ўсмешкі? Пані нават усміхацца як след не ўмела, скрывіць ветліва вусны -- і ўсё. А пан, яе муж, смеєцца: "Мая Карапіна – сапраўдная карапева. Яна вышэй за ўсялякія штукарствы".

Толькі ільдзянная гэта была карапева.

Асабліва абурыў пані Карапіну сад. А між тым у маёнтку сад меўся цудоўны. Кусты язміну і бэзу плылі, як бела-блакітныя караблі, ружы ўтваралі дзівосныя піраміды вакол аплеченых лазой калонаў. А клумбы! Якія толькі малюнкі не ўтвараліся з рознакаляровых кветак! Асабліва прыгажэў сад увесну, калі квітнелі яблыні і вішні, якіх багата было насаджана. Даглядаў за садам малады Гальяш. Быў ён родам з вёскі, са звычайнай сялянскай сям'і. Але надзіва разумны і кемны. Нават вывучыўся чытаць у дзячыка з нашае царквы. А гожы які! За гожасць і ўзялі яго яшчэ хлопчыкам слутаваць у маёнтак, дзе ён адразу прыбіўся да старога садоўніка-немца. Так у Гальяша спрытна артымлівалася садоўніцкая справа, што немец шчыра падобіў хлопчыка, вывучыў усяму, што сам ведаў. І пасля смерці настаўніка Гальяшу даручылі панскі сад.

Але пані Карапіну не ўсцешылі прыгожыя кветкі. Яна дакладна ведала, якім мусіць быць яе сад, і нават мела малюнак з нейкай кнігі – раўнюткія дарожкі, раўнюткія лініі кустоў, падстрыжаных пад грабеньчык, быццам цагліны. Належала толькі выпісаць з-за мяжы майстра... Але запярэччый пан. Навошта траціць вялікія грошы? Няхай пані перадасць свой малюнак іх садоўніку, чалавеку простаму, але здольнаму. А той ўсё і зробіць.

Якое ж было здзіўленне пані, калі перад ёй паўстаў гожы, як малады кароль, юнак з цёмнымі праніклівымі вачымі, ды яшчэ звярнуўся да яе на ёнай мове! Але гаварыў ён неадпаведнае. Маўляў, не варта знішчаць

своеасаблівую прыгажосць сада. А ссякаць квітнеючыя дрэвы ў гэтых краях увогуле ўважаецца за страшэнны грэх. Пані глядзела на Гальяша, і ўпершыню ў яе рысах можна было прыкметніць адценне пачуцця.. Якога? Складана сказаць. Чалавек часта сам не можа разобрацца ў сваіх пачуццях. Гнеў, трывога, здзіўленне, яшчэ нешта... Гэтак жа незразумела зялі і вочы маладога садоўніка.

Пані стаяла на сваім. Сад мусіць быць пераўтвораны. Тады Гальяш прапанаваў - няхай дадуць яму месяц, і ён зробіць у садзе такое дзіва, што пані сама не захоча гэта знішчаць.

Чаму пані пагадзілася? Уся прыслуга гадала - не магла даўмецца, чым крануў ільдзяное сэрца гаспадыні садоўнік. Гальяш працаваў апантана, нават начаваў у садзе. Ці толькі сваё ўладанне ён хацеў абараніць, ці ставіў яшчэ якуюсь мэту? Хто ведае. Хіба толькі тыя кветкі, якія ўласнымі рукамі ставіла пані кожны дзень у вазу на сваім століку.

Калі прамінуў месяц, пані сама прыйшла ў сад, каб паглядзець на абяцанае дзіва. Гальяш моўчкі пакланіўся і павёў гаспадыню пад засень яблыняў. І пані Караліна не стрымала ўздыху: альтанка ў выглядзе сэрца, уся аплеченая ружамі, як чароўны куфэрак, уздымалася над пышным кілімам кветак, і на tym кіліме можна было прачытаць прыгожа выпісаная імя : "Караліна". Многа там, кажуць, было яшчэ дзівосаў, але чаму пані выйшла з саду хуткім крокам, і шчокі яе ружавелі, як ніколі -- не ведаў ніхто.

Пляткарылі, быццам бы нехта падгледзеў, як у альтанцы злучыліся на імгненне дзве постаці -- але хто мог даць веры? Хіба Ільдзянная каралева магла цалавацца з прыгонным садоўнікам?

Праз гадзіну Гальяша знайшлі ў той самай альтанцы -- сядзеў, задуменны і маўклівы. Чаму ён не ўцякаў? Бо шукалі яго, каб выкананаць страшны загад пані. Садоўнік мусіў назаўсёды застасцца ў той альтанцы. Сцерты з жыцця, як брудная пляма з чысцюткага туфліка. Пан быў у ад'ездзе, і не было каму заступіцца. Дыш Гальяш нібыта не жадаў заступніцтва. Ён нічога не прамовіў, пакуль яго прывязвалі да калоны ў альтанцы. І потым, наступныя дні, калі ніхто не смеў наблізіцца да панскага саду, адтуль не

даносілася ані стогнаў, ані крыкаў... Кажуць, пані гэтыя дні таксама не выходзіла са свайго пакоя. Бачылі, як яна ўвесь час стаіць перад вакном, за якім зязлі ружы і цямнела лісце бэзу, і ўглядзеца туды, дзе ў моры зеляніны і кветак памірае малады садоўнік.

А праз тыдзень зашаргаталі пілы, застукала сякера... Сад знікаў. А пані, усё гэткая ж гожая, спакойная і гордая, у белым касцюме, у капялюшыку з бухматымі пер'ямі, садзілася ў карэту. І тут жа выскачыла з яе з жахлівым крыкам – а прычына была смешная: у карэце ляжала трохі прывялая кветка ружы. Але пані паводзілася, быццам спаткала гадзюку. Ступіла на сцяжынку – зноў крык: ля дарожкі, між раўнютка падрэзаных травінак , стайліася маленъкая маргарытка...

Пан, калі вярнуўся з ад'езду, схапіўся за галаву. Прыйгажуня жонка страціла разум: на месцы саду – заараная пустка, вакол маёнтку – пясок, і прыгонныя ходзяць, сагнуўшыся, выполваюць апошнія травінкі. А пані крычыць ад страху ужо ад парцалянавага кубка, на якім намаляваныя кветкі, ад узору на шпалерах, што нагадваюць расліны... Зрыве з сябе сукенку, бо тонкі белы шоўк гэтак нагадвае пялёсткі ружы...

Гордасць, вядома, можа перамагчы любую сардэчную пакуту. Але нікому не дадзена пераламаць сваю душу беспакаранна – як не можа існаваць кветка з пераламаным сцяблом.

Пахавалі пані на радавых могілках, на высокім беразе рэчкі. Тады на магіле Гальяша ўжо квітнеў малады ружовы куст.

На магіле пані не было ані кветачкі, ані травінкі – толькі каменнная пліта з анёлкамі, жалезны ланцуг ды жвір. Але раптам началі там вырастаць сінія кветачкі-гронкі. Як іх не выполвалі -- з'яўляліся зноў . Началі людзі гаварыць, што гэта пані спрабуе паказацца на свет у ablічны ненавісных ёй пры жыцці кветак.

Толькі не дарылі мясцовыя хлопцы гэтыя кветкі дзяўчатам – была расліна атрутнай.

Але любая атрута можа стацца і зброяй, і лекамі. І людзі навучыліся з дапамогай сініяй кветкі спатольваць боль. А паколькі нагадвалі сінія кветачкі чаравічкі пані, то назвалі іх боцікі, боцікі паўночныя.

МЕЧ У МАГІЛЕ, альбо КАДЗІЛА САРМАЦКАЕ

Калісцыі нашы продкі верылі, што паходзяць ад сарматаў – старажытнага ваяўнічага племені. Асабліва шляхцічы любілі называць сябе нашчадкамі сармацкай “залатой вольніцы”. І ў нашай вёсцы жыла калісцыі сям” я шляхціцаў-Гарэшкай, з тых, каго называлі лапцюжнай шляхтай. Хадзілі ў той самай апратцы, што й мужыкі, гэтак жа ўраблялі свой надзел зямлі, і не заўсёды мелі кавалак сала да хлеба. Затое нават аручы зямлю, стары Гарэшкай меў пры баку свой шляхецкі меч. А хата ў іх была, хоць і небагатая, але “на два канцы” – дзвёры пасярэдзіне, ганак з драўлянымі калонамі і навесам. А суседзі-мужыкі мусілі звяртацца да Гарэшкі толькі “пан”. Бо, згодна старому сармацкаму звычаю, у выпадку абразы пан Гарэшкай, як праудзівы шляхціц, мог любога з іх засячы сваім рыцарскім мечам. І, вядома, на самым бачным месцы ў хаце вісей славуны герб Гарэшкай – з медзведзём, што стаў на заднія лапы.

Ад усяго славнага роду Гарэшкай засталося толькі троє – стары пан Ладзіслаў, яго жонка Магдуля ды надзея роду -- сын, Канстанцін Гарэшкай. З маленства Кастусіка песьцілі ды ўводзілі ў вучы, што ён – самы высакародны, самы разумны, самы прыгожы, самы дужы... І, зразумела, ажэніца ён не йнакш як з князёўнай, і стане не менш, чым ваяводай або маршалкам. Вядома, гэткая важная асоба не мусіла пэцкаць руکі сялянскай працай – і Кастусік бавіў час, высакародна збіваючы палкай галовы дзядоўніка або седзячы з вудай над рэчкай.

Нарэшце паказаліся ў малодшага Гарэшкі на губе першыя вусы, а жаданая князёўна ўсё не аб'яўлялася. Час быў неспакойны, і на нашы землі зноў прыйшлі ворагі. Князь збіраў войска, і пан Ладыслаў вырашыў, што няма лепшай нагоды для яго сына выявіць сябе, заваяваць славу і княскую ласку. Сапраўдны шляхціц – найпершвой! І пан Ладыслаў урачыста ўручыў хлапцу іх радавы меч, стары, але востры, як сама смерць.

Вядома, бацькі моцна пакутвалі ад думкі пра расстанне і небяспеку, але шляхецкі гонар – найперш! Канстанцін, які вылюднеў на той час на плячыстага і дужага, як вол, дзециока, і сам ірваўся ў лепшы, цікавейшы

свет, здзяйсняць подзвігі.

Але подзвіг – гэта не ўся вайна. І не заўсёды сапраўдны подзвіг бачны і ацэнены. Беларускім вайскам даводзілася цяжка. Адзін за адным палалі мястечкі і замкі, гінулі князі і прастыя воі. Канстанцін Гарэшка бачыў, як смяротна паранены герой падае ў бруд, шэпчуцы імя радзімы, і назаўтра пра яго забываюцца. А багацей, які не ўмее трymаць у руцэ меч і не падыходзіць да месца бойкі бліжэй, чым на адлегласць стрэлу, услаўляецца за вялікага воя. Прагнасць і жорс ткасць ворага здавалася невымернай, і некаторыя пачалі страчваць надзею на перамогу... І нават на тое, каб праста – выжыць. Юны Гарэшка не хаваўся за чужыя спіны падчас бойкі, ён нават некалькі разоў вылучыўся сваёй адвагаю – але, не атрымаўшы жаданых узнагарод, страціў смак да гульні са смерцю. Вайна выявілася цяжкай працай, калі трэба было не толькі ўмець хвацка махаць шабляй, але і цярпець змору, голад і сцюжу. А калі гарматы цэляць ледзь не ў галаву, якая розніца, чые руکі рыюць акопы – шляхецкія або мужыцкія.

І вось пасля асабліва жорсткай бойкі Канстанцін застаўся ляжаць па стаптанай чужымі конымі зямлі. Не, ён не загінуў, толькі страціў прытомнасць з-за раны. А калі ачуняў і агледзеўся вакол, то пабачыў мёртвяя целы, крумкачоў і дым. Не відаць было за ўсім гэтym маршалкаўскай булавы і закаханай князёўны. Дурноцце...

І Канстанцін перавязаў сваю рану, на шчасце, лёгкую, і рушыў не шукаць свой полк, хоць удалечыні даносіўся гук страшэннай бойкі і крыкі аб дапамозе, а скіраваўся дадому, туды, дзе яго любілі, дзе ім заўсёды захапляліся і дзе ён быў самым лепшым.

Вёску, дзе жылі Гарэшкі, таксама не абмінулі нападнікі. Некалькі разоў жыхары перрабіраліся пад ахову замковых сценаў і назіралі з-за іх, як гараша пакінутыя дамы. Але ёсць быў лігасцівы – і дом Гарэшкаў ацалеў, і самі бацькі. Таму не было мяжы іх радасці, калі пабачылі сына жывым і здаровым.

Моўчкі выслушаў бацька распovedы Канстанціна пра геройствы і нягody, а таксама разважанні пра тое, што цяперака няма сэнсу ўвязвацца ў бойку -- войска адступае, узнагарод нікому не раздае, толькі смерць

можна зарабіць. Але гэта не надоўга – як толькі ворагі саслабнуць, а нашы пачнуць перамагаць, як толькі прывядзе магутны князь суседній дзяржавы дапамогу – тады Канстанцін кінецца ў бойку, і ўхопіць усё, што яму належыць за ягоную храбрасць. Вось якім мудрым вырас малодшы Гарэшка!

Доўга маўчаў пан Ладыслай. Змрочна зірнуў ён на сына. Хіба ў сармацкім звычae – кідаць сваё войска ў цяжкую хвіліну? Хіба шляхціц ваюе не дзеля волі свае зямлі і ўласнага гонару, а дзеля ўзнагарод?

Канстанцін са здзіўленнем усвядоміў, што родныя ім больш не захапляюцца і нават дакараюць. Маці і тая спахмурнела і адышлася ў далёкі кут хаты. Што за прымхі? Ці бацькі шкадуюць, што іх адзінага сына не забілі?

І тады стары Гарэшка са скрухай сказаў, што не вырасціў ён рыцара ў сваім дому. Вядома, Канстанцін абурыйця, і пачаў зноў расказваць пра свае подзвігі ды наракаць на няўздзячнае вайсковае начальства.

Але пан Ладыслай рапчуя ўзняўся .

-- Пойдзем, праверым, ці годна ты захоўваў рыцарскі дух роду! Бяры з сабою меч.

Канстанцін паціснуў плячыма і пайшоў за бацькам. Стары дзівак! Прывёў на могілкі, дзе пахаваныя многія пакаленні Гарэшкай. Бацька і сын сталі на пагорку, які калісьці таксама быў магілай, і пан Ладыслай прамовіў.

-- Гэта – святая для нас зямля. Тут спачываюць слáунія воі і чароўнія дамы. У цябе ў руках -- іх спадчына: меч, з якім у руках адстойвалі гонар роду твой прадзед, твой дзед, я, твой бацька . На гэтым дзяржальне – цеплыня іх рук, на гэтым лязе – кроў іх ворагаў . Уваткні ж у гэтую зямлю зброю разам з той славай, якую ты здабыў.

Канстанцін ледзь не рассмяяўся. Але каб не крыўдзіць бацьку, зрабіў, як той прасіў. Але – вось дзіва! Меч, уторкнуты ў магільны пагорак, пачаў цымянець, змяняцца... И замест зброі на пагорку пагайдвалася высокая кветка з моцным сцяблом.

-- Вось і вырашылася...-- сумна зазначыў пан Ладыслай , пакуль агаломшаны Канстанцін, якому адняло мову, спрабаваў намацаць у зямлі сляды зніклага мяча.— Не быць табе, сыне мой, рыцарам. Няма ў цябе цвёрдасці духу сапраўднага воя. Скончыўся слáуны род Гарэшкай.

Так што ідзі, сынене, у кляштар, і змяняй меч на кадзіла.

У кляштар Канстанцін, аднак, не пайшоў – занадта любіў ён сябе і асалоды жыцця. Але і дома не застаўся. І дзе згубіліся ягоныя сляды, не ведае нікто.

А кветка, у якую ператварыўся стары меч Гарэшкай, расце і дасюль. І завуць яе – сармацкае кадзіла.

ЗАЛАТЫЯ КОСЫ, альбо ЗВАНОЧАК РАПУНЦЭЛЬ

Ты, напэуна, ведаеш, што на Беларусі былі такія самыя рыцары і чароўныя дамы, замкі і палацы, вялікія гарады і вясёлыя кірмашы, як і па ўсёй Еўропе. А які ж кірмаш без артыстаў і музыкаў! Прыязджалі вандроўныя акцёры да нас адусюль, паказвалі свае прадстаўленні на гарадскіх пляцах, у багатых палацах....

Запрашаў вандроўныя тэатры і пан, які жыў у палацы, што стаяў за тым лесам. Ад палацу нічога не засталося, адны камяні падмурка. Не засталося і памяшті пра пана. Акрам адной гісторыі... Якраз пра тое, як пад'ехаў аднойчы да варотаў замка дзіўны вазок, і дзіўна апранутыя людзі папрасілі прытулку. Былі гэта вандроўныя акцёры. Яны гатовыя былі паказаць пану і панскім гасцям самыя цудоўныя гісторыі – вясёлыя і страшныя, пра няшчаснае каханне і пра хітры падман, пра караля і рыцара, сквапнага доктара і хітрага купца, злога разбойніка і добрага анёла. Сярод артыстаў вылучалася дзяўчына, якая іграла галоўных герояў, якія або паміралі ад кахання, або шчасліва выходзілі замуж. Але пра што б ні расказвала прадстаўленне, гледачы сачылі вачыма толькі за гэтай дзяўчынай, і кожнае слова з яе вуснаў адгукалася ў сэрцах. Ці была яна сапраўды незвычайнай прыгажуні? Не ведаю, можа быць, і не. Прываблівала маладая актрыса сэрцы сваёй юнай весялосцю, дабрынёй, што свяцілася ў вялікіх блакітных вачах, і гарэзнасцю, якая прымушала тыя вочы зязць, як сонечныя прамяні ў ручайні. І нават калі дзяўчына не была на сцэне, усё роўна было чуваць яе прысутнасць – яна або нешта расказвала, або спявала ці проста наігрывала на лютні – старажытным інструменце, чые струны гучэлі гэтак пышчотна і таямніча. А як прыгожа танчыла дзяўчына! Маладую Агнесу любілі ўсе акцёры, асабліва смешны Марцэл, чарнівы і спрытны, як яшчарка, які іграў ролі блазнаў у сваім стракатым касцюме і рагатай шапачцы са званочкамі. Але Марцэл насмельваўся толькі паглядаць адданымі вачыма на сваю даму і смяшыць яе досціпамі ды жартамі.

Затое пан не лічыў патрэбным далікатнічаць. Вясёлая Агнеса спадабалася яму, і вось ужо лёкай перадае

юнай актрысе загад: пасля прадстаўлення, як сцямненне, прыйсці ў верхні пакой кутній вежы, дзе ў пана мелася адмысловая апачывальня з сіней столлю, распісанай залатымі зорамі.

Многа прыгонных дзяўчат і гэтых жа выпадковых госцяў, як Агнеса, хто з пакорлівасцю, хто са скрухай прыхозілі пад тое намаляванае неба.

Але Агнеса не хацела глядзець на залатыя зоры, калі над яе галавой зсялі сапраўдныя, запаленныя самім Госпадам.

Ды не паслухацца пана было немагчыма. Удалося толькі адцягнуць прыкры візіт да апошняга дня гасцівання ў замку.

І вось пачалося апошняе прадстаўленне вандроўных артыстаў. Стаялі дзівосныя ліпеньскія вечары, калі купальская зеляніна буяе, нібыта ніколі не настануць халады, і русалкі бесклапотна бегаюць у празрыстых кашулях па высокай прыбярэжнай траве, срэбнай ад расы.

На развітанне артысты паказвалі ўпадабаную ўжо гледачамі гэтага замка казку пра замежную красуню Рапунцэль, якую бацька зачыніў у каменым доме, а яна пакахала прыгожага рыцара і, каб ён мог падняцца да яе, апускала ў акно свае доўгія-доўгія залатыя косы.

Вядома, ролю Рапунцэль іграла Агнешка. У яе быў прыгожы парык, звіты з лёну. Рыцар з драўляным велізарным мячом падыходзіў пад вакно, прарэзанае ў дашчаным шчыце, і прамаўляў: “Рапунцэль, Рапунцэль, апусці да мяне свае косы!” І ўсё гледачы вельмі смяяліся, бо па косах Агнешкі-Рапунцэль рыцар узбіраўся, як сабака на дрэва. Толькі з дапамогай блазна-Марцэла ён ускараскаваўся да сваёй каханай. Але зараз жа выскокваў вонкі, і ў вакне паказваўся раз”ятраны бацька красуні з прывязанай аўчыннай барадой і пагрознай доўбняй у руцэ.

Прыслугу, якая таксама збіралася паглядэць на вясёлых гасцей, асабліва смяшыла імя герайні. “Рапата, Рапута” — паўтаралі яны кожны на свой лад, і нават між сабой называлі гэтак Агнешку. А пан задаволена паглядаў на сваю будучую “здабычу” і нават паслаў да дзяўчыны на сцэну сказаць, каб з”явілася ў вежу ў гэтым жа прыгожым касцюме.

Багатыя людзі ніколі не задумваюцца пра тое, што ва ўсіх людзей, жабракоў і магнатаў, адноўкавыя пачуцці. Што гонар можа хавацца і пад блазнаўскай адзежай, а каханне, здолынае на самаахвярнасць – у самым бесклапотным і вясёлым чалавеку.

Няўмольна набліжалася ноч. У небе запалілася першая зорка, няхітрыя прыстасаванні акцёраў схаваліся ў вазку, але сёння не гучэлі смех і песні яго гаспадароў. Жывы Марцэл кудысьці знік, а Агнешка, захутаная ў доўгі плашч, панурлыўшы галаву, пайшла да вежы, не чакаючы, пакуль за ёй з"явіцца прыслужнікі.

Калі гаспадар замка скіраваўся да месца спаткання, то з задавальненнем убачыў, што красуня ўжо чакае яго. Прычым нецярпіва – вунь з вакна звешваюцца светлыя косы Рапунцэль. Пан задаволена ўсміхуўся – чаго яшчэ чакаць ад валаштукай акцёркі! Трэба будзе добра ёй заплаціць за паслужлівасць. Ды яшчэ пасмияўся з лёкамі: ці не думае дурнічка наўсур”ёз, што ён, пан, палезе па яе косах наверх, як у спектаклі! І што ж там за Рапунцэль такая была насамреч у Нямеччыне – жанчына-волат, ці што, калі магла вытрымаць на сваіх косах вагу здаровага мужчыны?

У пакой з намаляванымі на столі залатымі зорамі пан убачыў, што яго красуня ўсё яшчэ стаіць, адварнуўшыся да вакна. Не зварухнулася яна і тады, калі пан падазваў яе да сябе. Відаць, вырашыла пагуляць у сціласць...

Але калі пан, трохі пачаўшы злавацца на непаслухмянасць, наблізіўся да дзяўчыны сам і тузануў яе за плячо, то постаць красуні павалілася са страшэнным грукатам. І пан убачыў, што замест Рапунцэль-Агнешкі перад ім ляжаць пустыя рыцарская латы, што звычайна стаялі ў далёкім куце пакоя, доўгі плашч, парык з залатымі косамі і – самае абразлівае – стракатая шапачка блазна са званочкамі. Ну і раз'юшыўся пан! Штурнуў блазнаўскую шапачку праз вакно ды пабег шукаць ды караць...

Але караць не было каго – вазок з артыстамі, як аказалася, адразу пасля прадстаўлення з’ехаў, і слядоў яго ў наваколлі знайсці не ўдалося. Можа, бадзягі схаваліся ў лесе? Можа, кінулі свой скарб у балоце, дый рушылі пешкі? А можа, былі ў акцёраў спачувальнікі і памочнікі сярод

мясцовых? Хто ведае. Пан гатовы быў на косах акцёрскага парыка павесіць і саму Агнешку, і блазна, які гэтак над ім насміяўся. Бо няйначай што гэта Марцэл зайшоў у вежу пад выглядам Рапунцэль, ён жа зрабіў яе чучала і апусціўся па косах ў сад. І пакінуў пану на памяць шапку блазна са званочкамі.

Пан загадаў спаліць тую шапку разам з усім, што засталося ад шкадлівай Рапунцэль -- гэта ён таксама павыкідваў у сад. Там, дзе гарэла вогнішча, выраслі вясёлыя сінія кветкі, падобныя на званочки. І лодзі ў замку, якія не забыліся на артыстаў, пачалі іх называць, вядома, каб не чую пан, званочкамі Рапунцэль. І казалі, што цёплымі купальскімі начымама чуваць, як кветкі ціха пазвонъваюць, нібыта смяюцца.

МУРАД І АЛЕСЯ, альбо ТАЙНІК СЭРЦА ПАДОБНЫ

На Беларусі жывуць не толькі беларусы. Дзеци розных народаў знаходзілі тут свой прытулак, і спаконвеку павялося, што ўсе жылі мірна, паважалі адзін аднаго, разам баранілі гэтую зямлю ад нападнікаў.

Многія вёскі на нашай зямлі маюць назуву Татары, або Татарскія. Беларускія татары змагаліся разам з беларусамі пад Грунвальдам супраць крыжакаў, старажытныя кнігі нашых татар – кітабы – напісаны арабскім літарамі, але на беларускай мове. Славіліся людзі з гэтага народу як добрыя майстры, працавітыя і сумленныя.

Было такое паселішча і ў нашых мясцінах. Побач, аддзеленая невялікай паласой лесу, стаялі две вёскі – беларуская і татарская. Жыхары іх сябравалі, размаўлялі на адной мове, бралі воду з адной ракі. Моладзь разам ладзіла пагулянкі. Адзінае, даўней не было такога, каб браліся шлюбам, хто звяртаецца да Бога па-рознаму.

Але ж хіба загадаеш сэрцу! І малады Мурад шчыра пакахаў блакітнавокую Алесю. І Алеся прыйнела сэрцам да чарнавокага хлапчыны, гэткага спрытнага і дужага. Бацька Мурата гадаваў коней – кажуць, у яго былі лепшыя коні не толькі ў акрузе, але, мо, і па ўсёй Беларусі. І калі Мурат скакаў на сваім улюблёнym вараным з бацькавага табуна, здавалася, быццам гэта імчышча чорны віхор. Не быў бедным і бацька Алесі -- піва, што варылі на ягоным бровары, успамінаюць і дасюль. Такое, маўляў, было густое, што пакладзі ў куфаль манету – не патоне.

Мурат і Алеся доўга хавалі сваё каханне ад усіх. Але ж гэта ўсё роўна, як хаваць у сувоі гарачы прысак. Урэшце першым наважыўся Мурад – але варта было яму толькі рэкнуць пра шлюб з беларускай дзяўчынай, абринулася навальніца бацькоўскага гневу. Супраць звычая! Нібыта звычай прыдумваюць не людзі. І нібыта звычай – гэта кавалак хлеба або ўратаванне для душы.

Мурат гатовы быў адмовіцца ад бацькоўскага бласлаўлення і бацькоўскага багацця. Але дарэмна ўпрошвала Алеся сваіх бацькоў: што за зяць-басурманін! Ніколі ў іх вёscы такога не было!

Давялося закаханым перажыць горкія часы. Алесю

больш не пускалі на вячоркі ды ў карагоды, дзе яна і пазнаёмілася з Муратам. А хлапца бацька ўсё часцей адсылаў з конымі ў далёкія вандроўкі па справах гандлёвых. Адзіная была радасць для хлапца і дзяўчыны – падысці ўпотайкі да вялізнага каменя, што стаяў на раздарожжы між іхнімі вёскамі, і дастаць са сковішча пад ім чарговую цыдулку.

Гэтак аднойчы атрымала Алеся пасланне ад Мурата. Здавалася, што дрэнна, але цяпер сталася яшчэ горш. Бацька прымушаў Мурата жаніцца – раз ужо таму не церпіцца. Дзяўчыну выясватаў у багатага суродзіча недзе ў суседнім павеце. Паводле звычаю, Мурат нават ablічча сваёй нявесты не мусіў бачыць да вяселля. Але хлопец гатовы быў лепш памерці, але не звязаць свой лёс з іншай.

Алесіны бацькі таксама не дрэмлюць: то аднаго хлапца Алесі нахваляваюць, то другога...

Не было іншага выйсця, як уцякаць.

Ужо дамоўлена ўсё было між хлопцам і дзяўчынай, ужо хаваў пад сабой камень апошнюю цыдулку, у якой Алеся паведамляла Мурату, дзе і калі ім належыць сустрэцца...

І невядома, ці знайшлі б закаханыя шчасце ў чужой далёкай старане, але матка Алесіна зацікавілася. Чаго гэта дачка ўсё кіруеца за вёску, на раздарожжа. Ці не сустракаеца там са сваім чарнявым?

Не. Падыдзе да камня, нахіліцца, ды вяртаеца дадому. Што за чарадзейства?

Дадумалася кабета памацаць пад каменем, дзе схілялася яе дачка. А там, схаваная травой, у камяні – расколіна, а ў расколіне —паперка.

Замкнулі Алесю ў пакоі – хто ж зважае на дзяўчыня слёзы? Бацькі, вядома, заўсёды лепш ведаюць, як іх дзецям будаваць сваё жыщё і з кім жыць. Дарэмна чакаў Мурат з двума самымі хуткімі конымі ў прызначаным месцы. Чакаў, пакуль не пабачыў, што над вёскай каханай уздымаюцца слупы дыму.

Гэта не быў проста пажар. У чарговы раз на нашую зямлю напалі ворагі. Якая розніца, з Усходу яны былі, з Захаду або з Поўдня – адноўлька вязлітасна рабавалі, забівалі ды палілі, лічачы, што гэтая зямля мусіць належаць ім. У такія хвілі не было ані конюха, ані півавара, ані

кавала, ані шаўца – усе былі воі. Мужчыны і жанчыны побач уздымаліся на абарону сваіх дамоў. Але не заўсёды ўдавалася адстояць сваё. Вось і цяпер занадта дужае было войска, і чужынцы, прагнены да здабычы, пачалі ўломвацца ў свірны і паграбы, хапаць прыгожых дзяўчат... Бацька Алесі яшчэ бараніў свой дом разам са сваймі работнікамі. Алеся дапамагала, як магла, але пачала ўжо болей спадзявацца на кінжал, скаваны на грудзях, які адзіны мог уберагчы ад ганьбы.

Але тут пачуўся шалёны пошчак коней і крыкі. Алеся вызірнула ў вузкае вакенца – і сэрца яе закалацілася: на дапамогу суседзям скакалі жыхары вёскі за лесам, і наперадзе ехаў малады чарнявы хлопец, узброены шабляй.

Жыхары двух вёсак, аб'яднаўшыся, прагналі ворагаў. Вядома, шмат хто быў паранены, быў і загінуўшыя. Але сем'і Алесі і Мурата ацалялі. І хіба можна глядзець коса на таго, з кім плячо ў плячо біўся супраць смяротнай небяспекі? З бацькам Мурата і бацькам Алесі менавіта так і атрымалася. І хутка абедзівye вёскі гулялі на вяселлі.

Сям'я у Алесі і Мурата атрымалася на зайдзрасць усім – штогод па сыне. Было каму і піва варыць, і коней гадаваць.

Але ўспамін пра перажытае не знік. І калі вяселле ехала з аднаe вёскі ў другую, маладыя папрасілі спыніцца ля каменя на раздарожжы, які быў сведкам і памочнікам іх кахання. І Алеся адшпіліла ад гарсэту белую шаўковую кветачку і паклала ў іх тайнік – няхай і камень даведае ща, як шчасліва скончылася гэтая гісторыя!

А на наступны год ля каменя вырасла кветка з пяшчотнымі белымі пялёткамі і зялёнымі пруткімі лістамі, падобнымі на сэрцайкі. Адразу ў вёсцы пачалі гаварыць, што кветачка дапамагае ў сардэчных справах. Прыме дзяўчына яе ў падарунак – значыць, кахае.

Вось і назвалі яе тайнік сэрцападобны.

КАРАЛЕЙСКІЯ КАРАЛІ, альбо КАСЦЯНЕЦ
НАСЦЕННЫ

Ты думаеш, папараць – звыклая нам разлапістая расліна, прыкращаная толькі паданнем пра тое, што раз на год яна цвіце? І памыляешся. Папаратнікаў насамрэч вельмі шмат, яны розныя, і адзін да аднаго не падобныя... Ёсць сярод іх нават такія, што могуць расці на камянях – на адхоне скалы ці на мурывы... Адкуль такое ўменне ў, здавалася б, лясной расліны?

Што ж, і чалавек, здараецца, у хвілю адчаю і небяспекі набывае неўласцівую яму раней якасці.

Памятаеш, калі мы з табой хадзілі на кірмаш у наша мястэчка, ты пытаўся ў мяне, што гэта за разваліны там на ўскрайку – дзве мураваныя сцяны на расколатым падмурку, ганак, па якім цяпепер узыходзіць толькі вецер, ды неба замест даху?

Чатыры стагоддзі таму быў гэта вялікі каменны дом, які належаў старасце гэтага мястэчка. А mestачковы староста – гэта быў чын немалы. Абіраўся ім самы паважаны жыхар наваколля... Зазвычай быў ён і самы заможны. Так ужо павялося – што павага і заможнасць у грэшных вачах людскіх знітаваныя. Але пан староста Астафій Вярыга мог выклікаць павагу не толькі таму, што валодаў сапраўды вялікім багаццем. Паспей ён слайна паваяваць, пра што сведчылі шнары на суровым цёмным твары, і не цярпеў няпраўды – ні ў чым, нават у самай дробязі. Пераканацца ў гэтым маглі ўсе месцічы – бо старосту належала быць яшчэ і суддзёю. Заступаўся Астафій Вярыга, згодна Статута Вялікага княства Літоўскага, за сіротаў і удовіц, не баючыся багатых і ўплывовых іхніх крыйдзіцеляў, але здаралася і так, што за малую правіну кагось асуджаў на суровую кару – бо лічыў, што перад вачыма неба нават думка пра грэх роўная граху, і нават малы дамешак бруду не дазваляе назваць ваду чыстай. Напэўна, цяжка жылося разам з такім суровым чалавекам. Але пра гэта ніхто дакладна не ведаў – бо жонка пана Астафія, ціхмяная хударлявая пані Зоф'я, ніколі не скардзілася на мужа... Дый увогуле пачуць ад яе слова мала каму даводзілася. Затое паненка Марыс'ка, дачка старога суддзі, сакатала, як малое галчаня. Дый

чарнявењская была, як галчаня -- у бацьку ўдалася. І хаця цаніліся ў той час беласкурыя й белагаловыя кабеты з цнатлівым пунсовым румянкам, але смутгавенъская Марыся з бліскучымі чорнымі косамі, укладзенымі ганарлівай каронай на галаўе, многім хлапцам падавалася сапраўднай каралевай. Яна нават бацьку свайго амаль не баялася. Хаця, вядома, гаварыць у яго прысутнасці такама старалася меней: бо справа кабеты – маўчаць і слухацца бацьку альбо мужа.

Таму юнакі, хаця й апякалі вочы аб Марыську, але цудоўна ведалі: руку сваю аддасць яна таму, каму загадае бацька. Ну а сэрца насмешніцы Марыські не належала нікому. Бо акрым насмешак ніводзін заляценнік ад яе нічога не чуў. І гэтак жа ўсе ведалі, што малады Міхал, лепшы вой асабістай аховы пана старосты, закаханы ў дачку свайго гаспадара, як ластаўка – у неба. Ніхто, аднак, не мог папракнүць юнака ў дзёрзкасці – ён нават размаўляць не наважваўся са сваёй зоркай. Толькі глядзеў... Што ж, бедны шляхціц, сірата баз маёнтку і багатых родзічаў не можа спадзявацца на каханне дачкі магната. Ды й сам Валовіч здагадваўся пра пачуцці свайго любімага воя – і паблажліва ўсміхаўся, гледзячы, як той, мужны і непахісны падчас ваенных выпрабаванняў, пакутіва чырванее, калі ў залу лёгкай хадой заходзіць Марыська... А для той што бацькаў слуга, што слуп – усё адно.

У мястэчка прыйшла незвычайная вестка: хутка тут спыніцца дэлегацыя, што кіруеца да самога караля! Кароль жэніцца, і у падарунак нявесце вязуць незвычайна прыгожыя і дарагія каралі, замоўленыя каралём дзесьці на Усходзе ў вядомага майстра – з камянімі, якіх у Еўропе няма, з выкладзеным з каляровых перлінаў каралеўскім гербам... Цэлы атрад рыцараў ахоўвае гэтую нечуваную каштоўнасць. І, вядома, самы надзеіны будынак у горадзе , каб атрад мог пераначаваць – дом пана старосты.

Вярыга з пашанай прыняў гасцей... Увесь вечар тыя, каму пашчаслівалася, любаваліся каралямі будучай каралевы, выстаўленымі на аксамітнай падстаўцы у адмысловым куфэрку. А на нач суддзя паставіў такую ахову, каб і мыш не праслізнула, ні ластаўка не праляцела. Вакол дома – кола вояў, у доме – варта, ды яшчэ ў пакоі з

каралямі – ніводнага вакна... I даў пан Вярыга сваё шляхецкае слова гасцям, што ніводная рука не дакранеца каraleўскага падарунка, ніводнае вока зламысніка не зможа на яго зірнуць...

Але калі раніцай госці прыйшли забіраць куфэрак з каралямі, адзін з іх заўважыў, што ўпрыгожванне ляжыць на аксаміце не так, як яго паклалі ўчора. Другія прыгледзеліся... I праўда! Ноччу нехта кранаў каraleўскі падарунак. Ганьба! Пан Вярыга запалаў гневам, як сухі трыснёт, і крыкнуў, што абавязкова знайдзе злачынцу, адсячэ яго здрадлівую руку, выкале вочы і вырве падступнае сэрца... Госці пачалі супакойваць пана – усёткі нічога не знікла... I падарунак у цэласці... Падзяквалі за гасціннасць – і з'ехалі. А суддзя пачаў допыт. Вядома, падазрэнне ўпала на хатніх. Вярига сабраў усіх у зале у зале – у тым ліку жонку і дачку. Калі ніхто дабрахотна не прызнаеца – пан гатовы быў на любы спосаб. Напрыклад, старажытнае выпрабаванне з кавалкам распленага жалеза – толькі невінаваты бесперашкодна возьме яго ў рукі. Марыська, пачуўшы пра жалеза, ціха ўскрыкнула. Пан Астафій падазронна паглядзеў на дачку. Пад ягоным цяжкім позіркам тая ледзь не самлела... Працягнула ўмольна руки... I тут наперад выступіў Міхал.

-- Гэта я вінаваты.

Пан Астафій ўразіўся: навошта ягоны вой чапаў каралі? Хацеў скрасці? Але Міхал сказаў толькі, што ніколі не бачыў такай прыгожай рэчы, вось і спакусіўся разглядзець пабліжэй.

Гэта было не вельмі падобна да праўды. Але пан Аўстафій, раз'ятраны дарэшты, вынайшаў сваё тлумачэнне: нягоднік праста хацеў зганьбіць яго перад гасцямі, адгомсціца за якую крывауду.

Усе ўгаворвалі Вяригу не караць Міхала надта строга. Не такі страшны ўчыннак, дый прызнаўся сам. Але суддзя быў няумольны.

На гарадскім пляцы – там, дзе цяпер рынак, беднаму юнaku адсеклі руку, выкалалі вочы... А калі кат вырваў з ягоных грудзей яшчэ жывое сэрца, шмат хто з месцічаў не змог стрымаць слязу... Хаця людзі на той час бачылі жорсткасці куды больш, чым ты сёння бачыш у страшных фільмах, і пакараннем злачынцы іх уразіць было

цяжка. Але надта ж дробнай побач з пакараннем выглядала правіна юнака. Дый ці была тая правіна – шапталіся людзі...

Мусіць, заставаліся сумнівы і ў пана Астафія... Таму што калі ён прыйшоў з плошчы дадому, змрочны, як хмара, і сустрэўся паглядам са спалоханымі вачыма дачкі, то спыніўся, і ягоны позірк, здаеща, прыгінаў яе да зямлі... Судзя сказаў дачцы, што будзе чакаць яе праз гадзіну ў пакой без вокнаў.

Марыська ўвайшла, як заўсёды, лёгкай хадою, нават усміхаючыся. Пан Астафій мераў пакой цяжкім крокамі.

-- Ты нічога не хочаш мне расказаць, Марыся? – сурова спытаў ён. Паненка збялела, але усмешка не сышла з яе вуснаў. А пан судзя працягваў.

-- Нягоднік, якога сёння пакаралі, быў вінаваты. Але не ў тым, што было абвешчана. Ён бачыў, хто ўвайшоў у пакой з каралямі, бо я сам ставіў яго на варту перад тым пакоем. Ён дазволіў злачынцу зайсці і не выдаў яго. Але ён, бязмозглы дурань, які страціў розум ад дзяячых вочак, не мог аднаго: прымерваць жаночыя каралі на сябе. Так, так. Я адразу заўважыў, што зашчапка ўпрыгожвання зрушана – нехта ёю карыстаўся. І гэта магларабіць толькі дзяўчына. Разбэшчаная дзяўчына, якая вырашыла, што ёй усё дазволена.... Так, Марыська?

Паненка ўпала на калені...

Судзя не стаў слухаць яе апраўданняў. Ён выйшаў з пакоя і замкнуў яго... Сцены ў доме пана старосты былі тоўстыя. І крыкі раставаліся сярод іх, як адліжны снег.

Тыя, хто праезджаў раз гэтае мястэчка праз год, дзівіліся: дом пана старосты стаяў з забітымі аканіцамі. Пусты... Усе Вярыгі ляглі ў радавы склеп на мясцовых могілках ад незразумелай пошасці, і два анёлы вартавалі іх парэшткі. Сёння няма ні тых анёлаў, ні склепу Вярыгаў – усё панішчыў час, а дакладней, дурныя людзі. А на мурах закінутага дому – яго палічылі праклятым, і ніхто не зажадаў там сяліцца – вырасла разлапістая расліна, падобная на папараць... Асабліва шмат яе было там, де ў разруйнаваным будынку знайшлі чалавечыя косткі. Ад гэтага, альбо не – але вучоныя людзі назвалі расліну касцянец насценны. Нават там, дзе няма за што,

здавалася б, зачапіцца, ён вырастae – як праўда з'яўляе цца
на вытаптанай маной паверхні часу.

НЕПРЫГОЖАЯ НЯВЕСТА ПРЫНЦА, альбо УВЯРЭДНІК СКІПЕТРА ПАДОБНЫ

Вядома, няма дзяўчынкі, якая б не марыла быць прынцэсай, і хлопчыка, які б не марыў быць прынцам. Але хіба стаць прынцам азначае стаць шчаслівым, а прынцэсай – займець добрае сэрца і прыгажосць? Быў у нашага караля сын, наследнік, улюблёнец бацькоў. Не вызначаўся ён, калі папраўдзе, ні казачнай прыгажосцю, ні волатавай моцай, ні асаблівой мудрасцю. Але звык да таго, что калі з ім хто з прыдворных кавалераў біўся на шпагах – то абавязкова вельмі хутка аказваўся пераможаным. А калі настаўнік спрабаваў чамусыці яго навучыць – то вельмі хутка разводзіў рукамі ды абвяшчай пані каралеве, што сын яе занадта разумны ды высакародны хлопчык, каб засвоіць гэткую простанародную навуку, як матэматыка альбо граматыка... Зразумела, юнаму бэйбусу не прыходзіла ў галаву, што яму паддаюцца і хваляць, бо не хочуць непрыемнасцяў. А маці шчыра лічыла, што яе ненаглядны сынок ад прыроды ведае ўсе, што належыць ведаць каралю. Калі войска выйгравала бойку, прынцу абавязкова ўрачыста ўручалася найвышэйшы ордэн – хаця ўся ягоная заслуга была ў тым, што ён трохі пажыў у шаўковым намёце на бяспечнай адлегласці ад поля бою ды праехаўся на кані перад шыхтамі рыцараў, што адпраўляліся аддаць жыццё за радзіму.

Неўпрыкмет прынц ператварыўся з капрызлівага дзіцяці ў капрызлівага юнака. І хаця ад смакотнага печыва, да якога прынц быў вялікі ахвотнік, ягоная пастава нагадвала ігрушку, найлепшыя прыгажуні каралеўства дарылі яму палкія позіркі, і кожная была б шчаслівая стаць ягонай абранніцай – не дзеля кахання, вядома, а дзеля кароны ды каралеўскага скіпетра. Але прынц не спяшаўся абраць кагосыці сваёй нявестай. Хоць каго ўжо яму толькі не сваталі – партрэты дзяўчат каралеўскае крыўі прывозілі адусюль: з Нямеччыны і Ангельшчыны, Вугоршчыны ды Маскоўшчыны... Ясная справа, галоўнае -- дзяржаўныя інтэрэсы... Але прынц усё роўна патрабаваў, каб нявеста была не толькі радавітай, але і гожай. Ды роўнай сабе па гожасці ён не знаходзіў.

Пачалі збіраць для прынца звесткі пра ўсіх самых прыгожых дзяўчат і ў самім каралеўстве, і маладому бэйбусу гэты дужа спадабалася. Ён так увайшоў у смак, што пачаў сам аб'яджаць княскія ды шляхецкія балі – нібыта каб выбраць сабе нявесту, а насамрэч каб яшчэ больш упэўніцца ў сваёй непараўнанасці – вядома, правінцыйныя паненкі гатовыя былі са скурывілузацицца, абы звярнуць на сябе ўвагу высокага госця. Дый прыгажунь сярод іх выявілася куды больш, чым у каралеўскіх палацах. Вось так прынц патрапіў на баль да нашага мясцовага князя. Яго замак стаяў вунь за тым лесам, змрочны, з магутнымі мурамі і вартавымі вежамі – уладальнік не любіў усялякіх новаўядзенняў, і нават віпратку насіў, якую насілі прадзеды, так званую сармацкую. Ці варта казаць, што й усе хатнія князя мусілі прытрымлівацца тae самай даўніны – і ў адзежы, і ў звычаях.

Князь, вядома, гасцінна прыняў маладога госця, з якім, дарэчы, быў у далёкім сваяцтве. Ды і госць асабліва нос не задзіраў, бо князь быў вядомым вайскаводцам і ваяром, і нават сам кароль яго паважаў і трохі асцерагаўся ягонага суровага нораву. І патаемна радаваўся, што гэты суровы ваяка не любіць свецкага жыцця і амаль не выязджае са свайго мяждзвежага кута.

Прынцу загадзя падрыхтавалі спіс мясцовых прыгажунь. Ён сядзеў на пазалачаным крэсле, прыгажуні па чарзе падыходзілі, прадстаўляліся, кідалі на прынца хто палкі позірк, хто сарамлівы. Хто чырванеў, хто гарэзліва ўсміхаўся... А госць шэптам абмяркоўваў са сваймі сябрамі гэтых правінцыялак: у той ногі, відаць, крывыя, у гэтай губы як лапаты. У той нос задоўгі... А апранутыя як – нібыта ў прабабулек пазычылі. Над адной паненкай асабліва пацешыліся – строй чорны, як ва ўдовіцы. Каўнер пад горла, ніякіх упрыгажэнняў, гладка зачасаныя чорныя валасы, ніякага намёку на кудзеркі, і – Бог ты мой! – каптур! Нібыта паненцы паўсотні гадоў! А тая як і не адчувае насмешных позіркаў, спакойна падыйшла – як праплыла, пакланілася. Нарэшце падняла вочы... А вочы якія! Як дзве цёмныя зоркі! Цікава, каб апрануць гэтую панню па модзе, у гарсэцік... Нават сябрукі прынца языкі праглынулі, разглядаючы такую пекнасць...

Але панна Анэля, дачка гаспадара замка, гарсэцікаў не насіла – а толькі старадаўнія строі, што пасавалі сціплай кабеце-ліцвінцы. І ад гэтага ніколькі не пакутвала. Бо ўспадчынніла ад бацькі суровы горды нораў, і лічыла адзіна вартымі якасцямі рыцара мужнасць ды сумленнасць. Таму спешчаны прынц у карункавым каўняры, падобным да жорнаў, не выклікаў у дзяўчыны нічога, акрым стрыманай пагарды – усё-ткі каралеўская асоба... А прынц вырашыў зрабіць нечаканую літасць для гэтай смешнай дзікункі – перамовіца з ёю колькімі паблажлівымі словамі. Але ў словах Анэлі не гучэла звыклага каралевічу захаплення... Каб ён мог паверыць, што можа не спадабацца дзяўчыне – дык пакрыўдзіўся б. А так вырашыў адно – дрэнна выхаваная. Але ўсё-ткі было ў абліччы дзяўчыны нешта такое, што не давала прынцу яе забыць. Цэлую ноч снілася яму дачка ўладальніка замка ў розных, самых модных, строях... І адразу бачылася, што няма роўных такой красуні.

Так затрымаўся юны каралевіч у замку старога рыцара. І наўрад ці можна было сказаць, што ён закахаўся – не, але надта ж яму карцела пабачыць у вялікіх спакойных вачах дзяўчыны тое ж захапленне, што й у вачах іншых дзяўчат – наперабой стараліся дагадзіць, смяяліся над жартамі госця, распытвалі пра ягоныя вайсковыя подзвігі... А Анэля толькі усміхнецца куточкамі вуснаў ды пазірае некуды ўбок... І гэтак жа адводзіць вочы адзін з мясцовых рыцараў, па мянушцы Ясень.

Скуль было ведаць каралевічу, што Ясень і Анэля даўно ўжо бачаць адзін аднаго ў снах, і сам князь быў бы не супраць аддаць дачку за гэтага мужнага рыцара.

Але й стаць цесцем будучага караля... Ад такога не адмаўляюцца. Таму, хаця й не па нораве князя былі легкаважныя паводзіны прынца ды ягонае світы, але за гонар лічыў іх у сябе прыматъ, і зацікаўленасць прынца Анэлій таксама лічыў за гонар. Вядома, і адзінага непрыстойнага слова на адрес дачкі нават ад каралевіча не паярпеў бы... Але венсаносны байбус сам гэта цудоўна разумеў, і з паненкай быў выключна ветлівы. Чуткі пайшлі ажно да сталіцы, уся дзяржава чакала, чым скончыцца зацягнутае гасціванне...

І цымнёў тварам Ясень, разумеючы, што супраць

такога заліценніка ні шчырае каханне, ні рыцарская адвага не дапамога.

І тады сябрук ягоны, вясёлы Януш, паэт і лютніст, сучешыў рыцара: ёсьць выйсце...

Гуляў каралевіч з паненкай па прысадах, пачціва трymаючы свой капялюш, упрыгожаны залацістымі бухматымі пер'ямі, у руцэ, і расказваў нешта забаўнае. Анэля моўчкі слухала, апусціўшы вочы... За парай ішла цэлая плойма прыдворных .

“Фу, якая непрыгожая паненка з кралевічам ідзе...”—раптам пачуўся нечы шэпт за спіной каралевіча. Той азірнуўся, але не змог вызначыць, хто шаптаў. Скрыўвіўся каралевіч, рушыў далей...

“І як гэта каралевіч закахаўся ў такую страшную?”-- “У яе твар смуглавы!”-- “У яе вочы занадта цёмныя!”

Шэпты чуліся ўжо нібыта з усіх бакоў.

Каралевіч спахмурнеў. Болыш за ўсё на свеце ён баяўся падацца смешным. Зірне на Анэлю – сэрца замрэ! А ўспомніць насмешныя шэпты – здаецца, і сапрауды дзяўчына непрыгожая...

Змоўк прынц... І ўсё яму здаецца, што людзі вакол таксама смяюцца , што ён такую непрыгожую дзяўчыну выбраў з усіх найлепшых прыгажунь.

Павярнулі назад...

“Непрыгожая!”

Ці зноў нехта шапнуў, ці прынцу падалося – але ён спыніўся. Зласліва кінуў у калюжыну свой шыкоўны капялюш, не развітаўшыся з дзяўчынай, подбегам пасунуўся да замку – і адразу ж ад'ехаў.

Кажуць, што ў хуткім часе ажанілі прынца з нейкай шведскай прынцэсай. На партрэце прывабная была. А прыехала – такая ж таўсманная, як і прынц... Ды назад не адашлеш – давялося жаніцца.

Анэля пабралася з Ясенем. На вяселлі граў лютніста Януш і славіў у песнях гожасць нявесты. І князь, калі й шкадаваў, што не стаў цесцем караля, дык усё-ткі радаваўся шчасцю дачкі. А капялюш, што кінуў прынц на траву, падабралі дзеци... Такія ж, як вы. І пабачылі, што растуць пад ім дзіўныя кветачкі, залацістыя, як пер' на капелюшы, ды падобныя да каралеўскага скіпетру -- ганарлівыя, як той каралевіч-увярэднік.

Яны й цяпер растуць на балоцістай глебе, падалей
ад людскога вока – нібыта ад сораму хаваюцца.

www.kamunikat.org

ПРАЎДА ЛІРНІКА ВЕНАНЦЫ, альбо ЧЫСТАВУСТ КАРАЛЕЎСКІ

Не вер таму, что кажа, что каралямі могуць быць толькі тыя, што жывуць у палацах, ядуць з залатых талерак і едуць на белым кані на чале пераможнага войска.

Быў у нашых краях кароль, які хадзіў у лапцях і падранай світцы, і калі не пускалі яго пераначаваць добрыя людзі – задавольваўся стогам сена альбо закінутай адрынай. Але ўсе звалі яго каралём – каралём лірнікаў. Ты, вядома, ведаеш, што былі на Беларусі такія вандроўныя музыкі, што захоўвалі з веку ў век песні пра волю і пакуты, пра подзвігі і вялікія бітвы нашага народа. Не абыходзіўся без спеву і грання лірнікаў ніводзін кірмаш, ніводнае самавітае застолле.

Зазвычай лірнікі былі сляптыя і старыя, але лірнік Венанцы, пра якога мы гаворым, быў малады і відущы. Ягоныя вочы былі зялёныя, як лісты чарохмі, прамытыя дажджом. Казалі, што Венанцы належаў не да самага апошняга ў свеце роду, але збяднелага ўшчэнт, так што нашчадкаў пазбавілі шляхецтва. У Венанцы не было ні дому, ні сваякоў, ні каня, ні мяча – толькі ліра ды гучны голос, а яшчэ слава чалавека, які ні разу ў жыцці не сылгаваў. Але мелася адно дзівацтва ў Венанцы, якое не маглі яму дараваць -- ніколі ў жыцці не браў ён у рукі зброі, нібыта гідзіўся. А што гэта за мужчына, які не ўмее ваяваць? Юрад, няйначай. Але і баязліўцам не назваць было Венанцыя – падчас вайны ён ішоў разам з войскам і скадаў песні пра тое, што бачыў. І калі нехта паказаў спіну ворагу, няхай ён нават вялікі князь – на першым жа прыпынку пра гэта прагучыць у чарговай песні. Спрабавалі Венанцы падкупляць – каб праслаўляў чыесьці подзвігі, спрабавалі палохаць -- дарэмна... Ды што паробіш з гэтым дзіваком, худым, як бізун, з празрыстадаверлівымі зялёнымі вачымі, не ад свету гэтага. Колькі запрашалі застацца ў палацах, не бадзяцца – ні разу не пагадзіўся. Грошай кашэль насыпеш яму – адну залатуюку сабе пакіне, астатніе кіне ў пыл. Ліра, маўляў, багацця не любіць. Недарэмна хадзілі чуткі, што вучыўся Венанцы ў прывіднага музыкі Бана Жвірбы, што жыве між дрыгвой і верасовай пусткай .

І вось аднойчы запрасіў Венанцы на бяседу ў свой маёнтак слайны харунжы Кміціц. Праспяваў Венанцы ўжо нямала баладаў, калі Кміціц прамовіў да яго просьбу: уставіць юную паненку Кміціцу, прасватаную нявесту. Дзяйчына, грэх благое слова сказаць, гожая, як рамонак, ды ціхмянная. Выйшла да гасцей па просьбе бацькі – паслухаць песню пра сябе. Сядзіць у куточку, вочы апусціўш... Нават на жаніха не глядзіць. І жаніх тут жа -- падхарунжы Даніла. Здаровы, чырванашчокі... Асушае чару за чарай ды задаволена будучай жонкай любуецца.

На надта ахвотна ўзяў лірнік свой інструмент. Паглядзеў сумна на дзяйчыну, на чарнавусага пана Кміціца, зірнуў і на маладога зеленавокага воя, маўклівага, як камень, што сядзеў напрыканцы стала перад поўнай чарай, у якой за ўвесь вечар не паменшала віна.

Не ведала ліра Венанцы сумненняў. Не ведала яна няпраўды...І загучэла песня... У якой гаварылася і пра гожую паненку, па якой сохнуць малойцы... І пра тое, што ніхто не ведае, каму яна свае сэрца падарыла – ні бацька, ні жаніх. Толькі плюшч, што абвівае яе вакно, мог бы пажаліцца, што па начах абрываюць яго паасткі нечыя моцныя рукі... Ды поўня, што свеціць у кожнае вакно, раскрыла б, хто абдымае паненку, абыянную іншаму...

Зашапталіся госці зласліва, і не адзін з іх паглядаў у бок маладога воя -- закаханыя толькі думаюць, што іх таямніца схаваная ад людскіх вачэй. Пачырванеў ад гневу і жахлівых падазрэнняў жаніх, узніяўся з крэсла пагрозны Кміціц.

-- Ці праўда тое, што ты зараз праспяваў нам, музыка?

З губ Венанцы гатовя былі сарвацца строгія слова – ён жа ніколі не ілгаў. Але сустрэўся вачыма з паненкай... Столыкі адчаю, жаху і малення было ў гэтym позірку, што Венанцы ўпершыню ў жыщі адчуў сумненні, якіх не ведала ягоная ліра. Апусціў вочы... Яшчэ раз зірнуў на няверную нявесту... І самі сабой выгаварыліся неверагодныя слова:

-- Гэта няпраўда... Я ўсё прыдумаў...

-- Ах ты нягоднік...

Венанцы выганаляі з дому, як апошняга злодзея. Падхарунжы Даніла яшчэ і натоўк юраду ў каршэнь за

абразу сваёй нявесты. Вядома, удзячны погляд паненкі таксама застаўся ў памяці Венанцы... Але яму гэта ўжо было не важна.

Усё было скончана. Ён зылгаў.

Венанцы, кароль лірнікаў, зняважаны і спустошаны, сышоў падалей ад людзей. На лясной паляне, у святле поўні, ён паклаў у духмянія травы сваю абраражаную ліру, ад праўды якой адрокся. І пайшоў, не азіраючыся. Ён ведаў, што ніколі больш не будзе спяваць, таму што сапраўдная песня творыцца толькі чыстымі ад маны вуснамі...

Але Бог сам аддзяляе праўду ад маны. Згубную праўду ад выратавальнай маны – таксама. І песня лірніка Венанцы не замоўкла. Яна засталася ў пошуме травы, разлапістай, як дарагія карункі, што вырасла там, дзе Венанцы пакінуў сваю ліру. Траву назвалі чыставуст карабелускі, але Венанцы наўрад пра гэта даведаўся. Таму што ніхто яго больш не пабачыў. Але, магчыма, ён усё-ткі зразумеў, што ліра ягоная на яго не скрыўдавала – бо ў месяцовых ночы над зарасцямі чыставуста можна пабачыць прывідную постаць. Светлу-светлую, з туману і месяцовых промняў, у якой угадваецца чалавек, што прыціскае да грудзей ліру.

КРЫЛАТЫ ГУСАР І ПРЫВІД, альбо БЕЛАКАПЫТНІК ГІБРЫДНЫ

Вайна -- гэта заўсёды гора. Каму пра гэта ведаць, як не нам, што жывуць на скрыжаванні дарог, у сэрцы буры... Сведкі таму -- зруйнаваныя палацы і вежы, чые камяні назаўсёды пачарнелі ад згубнага агню, і нават стагоддзі дажджоў не маюць моцы адолець гэтую чарнату... Сведкі таму -- курганы, насыпаныя над героямі, што аддалі жыццё, баронячы свой народ, і безыменныя магілы, ліку якіх не ведаюць нават зоры нябесныя... Але ёсць і іншая праўда -- вояў, для якіх вайна работалася іх жыццём, крывавым святам...

Шмат стагоддзяў таму прайзджаў праз наша мястэчка атрад крылатых гусараў -- так называлі іх, бо за спінамі насілі ўпрыгожванне з арліных або жураўліных пёраў, падобнае на крылы. Бralі ў гэты атрад адважных і адчайных. Самыя радавітые шляхціцы імкнуліся патрапіць туды, але радавітасць не была там галоўнай вартасцю. І часта здаралася, што княжыч біўся побач з сынам збройніка, які здабыў сабе шляхецтва мечам, і захіналі яны адзін аднаго ад варожага ляза, а пасля бойкі, скрываўленыя, але шчаслівя перамогай, пілі з адной чары і дзялілі апошні глыток віна.. Між бойкаю і бойкаю адлегласць у гэтих ваяроў была часам карацейшай за гарачы пацалунак, таму кожная хвіля выпівалася імі да донца... Пан Стахор Крыга ведаў, як змусіць час запалаць, як зыркая паходня. Каханне прыгожай дзяўчыны, віно, двубой.. А галоўнае -- шал бойкі. Можна было падумаць, што Крыга гадаваўся не ў калысцы, а ў сядле каня, і замест бразоткі ў яго была шабля. Не быў ён княжычам, не быў збройнікам, бацька ягоны, бедны шляхцюк, памёр, і радавое гняздо Стахора спалілі ворагі. На вартавой вежы, якая адна засталася на папялішчы, як адзіны зуб у роце жабрака, вырас пальян... Але гусар і не думаў сумаваць, што застаўся без дому. Шчодрыя ўзнагароды караля цяклі ў яго між пальцаў, як вада, а сярод забітых акрым чужынцаў значыліся і свае -- і задзіракі, і проста тыя, каму не пашанцевала патрапіць пану на вока, калі пан быў не ў гуморы... Не дзівіся -- час быў жорсткі, і адбіраць жыцці не лічылася вялікім грахом, калі ты -- шляхціц, вой і гатовы

кожную хвілю сустрэцца са смерцю...

А Аленка, дачка лапцюжнага шляхцюка з нашай вёскі, была самім жыщцём. Можа бывшъ, які прыдворны знаўца жаночае прыгажосці сказаў бы, што яе твар недастаткова белы, а пальчыкі недастаткова тонкія -- Аленцы не было як хавацца ад сонца і насіць з маленства пальчаткі. Звыкла яна і да чорнай працы, але гэта не згасіла ні на промені ейную светлую ўсмешку і не змяніла ні адной рысачкі ейнай гожасці. Так, цяжка ўсміхацца, калі вакол -- вайна і пажарышчы, калі ў любы дзень у твой дом можа ўварвацца вораг, а мужчын, здолных бараніцца, у вёсцы амаль не засталося. Але як не ўсміхнуцца прыгожаму рыцару на белым кані, з лемпардавай скурай на плячы, з арлінымі крыламі за спіной і ў шлеме з бліскучым грэбнем! Пан Стакор адразу прыкметціў шэравокую ладную дзяўчыну ў сінім гарсэце, што стаяла ля брамы старой сядзібы, як бярозка... Колькі ўжо дзяўчых вачэй гэтак жа блішчэлі пры поглядзе на баявітага гусара! Крыга іх усіх і не памятаў. А навошта? Сёння жывы, а заўтра ідзеш на піва да кашчавай... Не жаніх ён, не муж... Але калі наступнай раніцой ля крыніцы ў яго вочы зазірнулі шэрыя вочы Аленкі, нешта нібыта зварухнулася ў сэрцы Стакора... И ён зняў з сябе залаты фамільны медальён у форме сэрца і надзеў на дзяўчыну, што падарыла яму сваё каханне. Но болей нічым аддарыць не мог.

“Я заўсёды буду чакаць цябе”... Гэта яна прамовіла, ці бярозка прашаргатала, ці крынічка прагаварыла?

Ускочыў гусар на свайго белага каня, затрапяталі за спінай арліныя крылы, ап'яніў пах хуткай бойкі... И нават не азірнуўся Крыга на туу, што пакідаў ля крыніцы...

Чамусьці здараеца так, што смерць першым абірае того, хто ад яе спрабаваў схавацца, а таго, хто сам намагаеца выхапіць з ейных рук касу, абыходзіць. Пан Стакор ліў кроў, як ваду -- і варожую, і сваю, але заставаўся жывы. Толькі сівия ніткі перавілі ягонія чорныя валасы, і ля сініх вачэй з'явіліся зморшчыны. Ды яшчэ ўлюбёная шабля чамусьці стала цяжэйшай, чым раней... Чарговая вайна скончылася... И ўрэшце Стакору прыйшлося змірыцца з тым, што настала пара сыходзіць з войска. Развітвацца з крылатымі гусарамі... Іншыя

зайздросцілі: жывы! Другія за спінай смяяліся: хіба гэтак сыходзіць гусар? Толькі ў сырую зямлю варта! Крыга сам калісцы і так бы смяяўся. Але жыўцом у зямлю не ляжаш. Багацца вялікага не назапасіў, пасадаў не далі -- з-за буйнага нораву пан Стакор нажыў шмат ворагаў. Жанчыны... Што ж, іх таксама было шмат, але цяпер ні да воднай вяртацца не хацелася. І чамусыцы пан Стакор усё часцей успамінаў дзяўчыну ля крыніцы... Сам не разумеочы, чаму. "Я заўсёды буду чакаць цябе..." Шмат разоў чуў ён падобнае. Але толькі яе словаў ўвесь гэты час гучэлі ў галаве. А ён жа нават назву вёскі забыўся! І паехаў гусар шукаць Алену, сваю выпадковую каханку... Вось так -- часам дастаткова адной ночы, а часам -- мала цэлага жыцця, каб пазнаць у іншым палову ўласнае душы. Вядома, спадзявацца не было на што. Крыга разумеў, што Аленка ўжо не маладзенькае дзяўчыно, і магла даўно быць замужам, альбо памерці... І нават калі яны сустрэнутьца -- ці ўспомніць яна сама яго? Ці не адвернецца з крыўдай? Але -- хоць паглядзець яшчэ раз у тыя шэрыя вочы!

Зноў белы конь нёс гусара па тых мясцінах, дзе калісцы праезджаў ён малады і баявіты. І нічога не пазнаваў Стакор. Папялішча за папялішчам... Руіны за руінамі... Рэдкія ацалелыя сядзібы... Урэшце стамлённы рыцар пачаў думаць, што ўжо ніколі не знайдзе тую, каго шукае. Прывабнасць жыцця згасала ў ягоных вачах. Што застаецца? Увязацца ў якую апошнюю бойку. Апошні раз праліць кроў... І праліць да рэшты. Не лёс яму зладзіць ўласнае гняздо...

А лес абступаў гусара, як цёмная пагрозная сцяна. Ну дык што ж, не першы раз яму начаваць пад самым высокім дахам на свеце -- небам, кінуўшы пад бок лемпардавую скурку... А вось і палянка зручная, і крынічка побач... І бярозкі вакол... Якраз як у тым месцы, дзе правёў ён, як цяпер разумее, самую пяшчотную ноч у сваім жыцці...

Языкі полымя скакалі на вуглях вогнішча, нібыта п'янныя госці танчылі на прыпозненым вяселлі. Крыга моўчкі глядзеў на белыя ствалы бярозак, і здавалася яму, што бачыць цені забітых сяброў, усіх тых, што былі дарагія яму... "Гарматы змоўклі, шаблі ў похвы леглі... Дзе вы, сябры мае? Трава над вамі... Да Бога Вашы душы

адляцелі, я ж прыпазніўся з-за Чароўнай Дамы..."

Раптам між бяроз сапраўды мільганула белая постаць. Сэрца пана Стакора замерла. Постаць затрымалася, наблізілася... І ў свеце згасаючага вогнішча рыцар пабачыў Аленку. Такой самай, як яна яму запомнілася. Толькі на гэты раз у белай сукенцы і ў вяночку з лілеяў, ды з залатым медальёнам у выглядзе сэрца на шыі. Стакор павольна ўстаў... Нейкі час спатрэбіўся, каб туман у вачах разамгліўся, і бясстрашны вой пільней разгледзеў госцю. Дзяўчына цяжка дыхала, яе сукенка была падраная аб кустоўі, а вялізныя шэрыя вочы глядзелі на рыцара з адчайнай надзеяй.

-- Гэта ты, Аленка...-- прашаптаў непаслухмянымі вуснамі рыцар. Не дарма ён быў крылатым гусарам – вядома, ён усё зразумеў, наслушаўся падобных аповедаў ля паходных вогнішчаў, але ж прагнаў боязь. Відаць па ўсім, што гэта няшчасная душа памерлай прыйшла па яго. Падобна, памерла Аленка у хуткім часе пасля іх спаткання. Пахавалі яе ў белай сукенцы і ў вяночку з лілеяў, як нявесту -- значыць, не распавяла нікому, што аддала свой гонар заезджаму вою. А памерла ці не з-за кахання да яго -- вунь як глядзіць... І медальён на шыі... І, ясна, душа ейная пакою не знайшла -- вунь як змучаная, бедная. Ён вінаваты... Ён адкажа.

І Крыга цвёрдым голасам прагаварыў:

-- Што я магу зрабіць для цябе, любая мая?

Госця ў белым глыбока ўздыхнула.

-- Якое шчасце, што я вас сустрэла... Там... На вёску напалі. Калі ласка... Памажыце...

Што ж, гэта будзе найлепшым выкупленнем! Дзякую табе, Аленка! Ён будзе біцца нават з тысячай дэманаў! А калі упадзе забіты ў слайной бойцы, іх душы з'яднаюцца.

Арлінья крылы затрапяталіся за спіной гусара, скура лемпарда легла на плечы... Дзяўчына ў белым лёгка, як птушка, ускочыла за ім на спіну белага каня...

Дым слайся над хатамі, над старой сядзібай, у браме якой тырчэла палаючая страла. Агонь пажарышчай высвечваў жорсткую бойку. Хаця абаронцаў было вельмі мала, а ворагаў шмат. Крыга звыклым вокам прыкметіў, што дапамога патрэбная перш за ўсё маладому хлапцу, на якога накінулася ажно пяцёра латнікаў. На светлых валасах

хлопща запеклася кроў ад раны, але ён адчайным намаганнем стрымліваў ворагаў, і меч яго мільгаў, як маланка. Відаць, напад адбыўся нечакана -- бо ні на кім з месцічаў не было узбраення. Багатыя строі, перавернуты стол с белым абрусам, раскіданыя па траве кветкі... Увогуле, падобна, што тут граля вяселле.

Гучны крык крылатага гусара змусіў усіх аслупянеч -- што ж, ад гэтага крыку слупянелі нават янычары, турэцкія забойцы... Вецер свістаў у арліных крылах за спінай, шабля Стакора піла чужую кроў, нібыта згладалаася... Цякла на кірасе і кроў ягоная. Страна сядзела ў плячы... Што за клопат? Глядзі, Аленка, на свайго суджанага... Ты ж ніколі не бачыла яго ў бойцы? Ён не баязлівец.

Урэшце лязганне зброі сцікла. Апошні вораг цалаваў нерухомымі вуснамі ту ю зямлю, якую спадзяваўся зганьбіць ды прыўлашчыць. Смерць здаволілася і пачала пералічваць сваю здабычу. Конь пад Стакорам упаў на калені, потым паваліўся зусім, і рыцар згасаочым позіркам пабачыў у белай скуре баявога сябра глыбокую рану. Што ж, верны баявы таварыш, і ты сыходзіш разам са мной...

Рыцар перавярнуўся на спіну -- паміраючы, трэба глядзець у неба... Ён не ведаў, калі і куды знікла Аленка, якая сядзела за ягонай спінай -- у прывідаў свае шляхі. Вось бы пабачыць яе хутчэй... Хоць і не зямнымі вачыма...

Але Крыга пабачыў дзяўчыну яшчэ зямнымі вачыма. Аленка нахілілася над ім з пяшчотнай трывогай. Ля яе над параненым стаяў светлавалосы хлопец.

-- Зараз мы перавяжам вам рану! Цяпер усё будзе добра!

Пан Стакор паспрабаваў усміхнуцца. Але зараз жа ўсмешка ягоная знікла. Побач з Аленкай з'явілася другая Аленка. Толькі больш сталая, у цёмнай сукенцы, з валасамі, сабранымі ў строгую прычоску... Але з гэткімі ж вялікімі шэрымі вачыма, што глядзелі з незвычайнай любасцю.

-- Ты вярнуўся! Любы мой! Адзіны! Мой герой! Я ніколі не пераставала цябе чакаць! Ты здагадалася, Ксения? Гэта твой бацька!

І пан Стакор зразумеў, што паміраць яму зусім не ў час.

А раз рыцар нешта пастанавіў, так і будзе.

І не паспелі звяць апошнія летнія кветкі, а ў старой сядзібе граля адразу два вяселлі. Юнай Ксені са светлавалосьм воем -- гэта іх свята перарваў падступны напад, і Ксенінай маці, Алены, з крылатым гусарам Стакорам Крыгай.

Белага каня пахавалі ля крыніцы, пад бярозамі. І хутка там пачалі расці кветкі з лісцем у выглядзе , адны казалі, вялікіх сэрцаў, другія -- капытоў каня. Кветкі гэтыя расцвітаюць у красавіку, пурпуроўыя, як кроў, і пышныя, як султан на шлеме гусара. Назвалі кветку белакапытнік. Ніколі не рві яе -- у памяць пра баявога таварыша нашага продка і таму, што расліна гэта зараз вельмі рэдкая.

А медальён -- вось ён. Дастався мне ад бабулі. Той -- ад яе бабулі. Потым пяройдзе да цябе. І абавязкова паспрыяле вялікаму і вернаму кахранню.

ЧАРОЎНЫЯ АСТРАГАЛЫ, альбо ПЯРЭСНА
ЕЎРАПЕЙСКАЯ

Часам я здзіўляюся, як мала трэба, каб загубіць чалавека! Гэта можа зрабіць нават маленъкая зёлка, вагі якой не адчувае даланя. А часам -- два маленъкія кавалачкі косткі. Ты не разумееш, пра што я табе кажу... Але нават твой равеснік, хлопчык, які жыў чатырма стагоддзямі раней, ведаў, што такое гульня ў косткі. У любой прыдарожнай карчомцы заўсёды сядзелі яе аматары, выкідваючы на стол з "вежачкі" -- адмысловай скрынкі -- па чатыры косткі, якія называліся астрагалы. У залежнасці, як яны выпадалі, вызначаўся той, хто выйграў. Гулялі, вядома, не на пацалункі... На грошы. Толькі ў кляштарах, каб забава гэтая ня ўводзіла мніхаў у грэх, гулялі "на цноты" -- філасофскія разважанні ды малітвы... Вось што не пашкодзіла б жыхару нашае вёскі Анціку Карбачу. Ужо й дарослым стаў, а ўсё не стаў Антыпам -- Анцікам клікалі... Бо якая павага да чалавека, якога акрым гульні нічога не цікавіць! Вядома, быў бы Анцік селянскім сынам, якому трэба цяжка працаўць і думаць пра хлеб, гэткая блазнота не палезла б у галаву. Але бацька Анціка быў улюблёнym панскім лоўчым, лепей яго нікто ў акрузе не мог зладзіць паляванне ці адлавіць рэдкую птушку або жывёліну... Таму жыў Анцік у вялікай новай хаце, амаль шляхецкай, еў дзічыну, згатаваную прыслугай, насіў шаўковыя кашулі... Ды яшчэ меў грошы, каб прайграваць іх у косткі.

Не сказаць, каб пан лоўчы добра глядзеў на сынавы гулі. І лаяў яго, і па-доброму ўшчуваў, і пытлю даваў папругаю. Нарэшце паслаў вучыщца ў Полацкую бурсу ... Адтуль Анцік прыйшоў босы і без дыплому: замест каб вучыщца, кідаў косткі. Нават падчас урокаў схітраўся. Памочнік у паляўнічай справе з Анціка таксама ніякі... Лесу бацца. Ідзе па дарозе, кветачкі збірае, песні пяе. Расліну якую невядомую ўбачыць -- адразу людзей распытвае, за кніжкі хапаецца: што за цуда? Дзівачына... Ну але ж сын ёсьць сын... не выганіш... І маці, дурная кабета, заступаецца. Вось маці і намовіла : каб сынок узяўся за розум, трэба яго ажаніць! А то хутка сівець пачне, а ўсё з дзяцінства не выйдзে. Разумныя прыгожыя

жонкі не аднаго боўдзілу ў спраўнага гаспадара ператварылі. Вось і нявеста на прыкмече маецца: дачка лясніка Кася. Сям'я бедная, дзяцей адзінаццаць... Кася за шчасце павінна лічыць, што выйдзе замуж за такога прыгажуна і багаця, як Анцік.

Што ж, ляснік сапраўды не спрачаўся. Парадніцца з панам лоўчым -- чым кепска... Праўда, і радавацца асабліва не выпадала: надта ж нехлямяжы зяць... А Кася -- і прыгажуня, і разумніца, і работніца, і верніца вялікая... Няўжо дурны Анцік не ацэніць?

Анцік асабліва, праўда, не спрачаўся -- жаніцца дык жаніцца... Але на другі ж дзень пасля вяселля ўзяў жончыны завушніцы з перлінамі ды панёс у карчму. Нешчаслівы дзень аказаўся -- выпала на анцікавых костках "сабака", самы дрэнны расклад, на ўсіх астрагалах адна лічба. Ды яшчэ адзінка. І перайшлі завушнічкі маладзічкі да нейкага прыблуднага цыгана ў чырвонай кашулі...

Так і пачалося Касіна замужніе жыццё. Не сказаць, каб муж крыйдзіў -- часам з ім дык нават добра было. Вясёлы, песні пяе, казкі расказвае, кветачку нейкую сінюю сарве, падорыць... А назаўтра, глядзіш -- два рушнікі вышываныя, новыя праста з камоды зніклі. Вернеца позна, сумны, як нач... Кася ўшчуваць -- а ён абшчаперыць яе ды загалосіць:

-- А жоначка ты ж мая... А разумніца ж ты мая... Прыйгажунечка ты мая... Пашкадуй мужанька свайго нешчаслівага...

Кася і растане. Як злавацца на такога? Дзіця дзіцем...

А Анцік давай яшчэ распавядадаць, што вось аднойчы выкінецца на ягоных астрагалах "Венера" -- самы лепшы расклад, калі кожная костачка кладзеца адмыслова, на іншы бок, і выйграе ён шмат-шмат грошай, і пабудуе дяя любай жоначкі палац, і купіць ёй залатыя чаравікі і дыяментавую карону, а яшчэ абавязкова -- незвычайнай прыйгажосці птушку паўлін. Як у князя ў Нясвіжы. Выйдзе ягоная Касенька ў ружовы сад у сваіх залатых чаравіках, а насустроч ёй па дарожцы з белых каменъчыкаў паўлін ідзе, і хвост у яго як веер царыцы волатаў.

Патрэпле Кася мужа па рудых կудзерах:

-- Не трэба мне залатых чаравікаў. Мне гаспадар у хату патрэбны, муж самавіты...

Так і жылі. Але аднойчы жорсткая багіня Фартуна павярнулася да Анціка спінай ды так і застыла, паскудніца, нібыта лічыла, што ейная спіна ды тое, што ніжэй, самая выгодная для сузірання частка. Раз за разам косткі выкідвалі “сабаку”, як праклятая. Анцік ужо і пляваў на іх, каб удачу вярнуць, і ў будку да сабакі падкладваў, нават не паленаваўся ў сарочына гняздо залезці і туды на нейкі час свае астрагалы падкінуць, як забабоны гульцоў раюць. Дарэмна. А сябры застольныя падюжваюць: “Не ўпусці свой шанец, не кідай гульню -- пасля няўдалай паласы авалязкова вялізны выйгрыш будзе!”

Рэч за рэччу з Касінага і Анцікавага пакою знікалі...
І ўрэшце бедаку давялося залезці ў матчын куфар і забраць прыхаваны на чорны дзень мяшечак з золатам.

А калі поўня, воўчае сонца, зірнула абыякавым жоўтым вокам на пушчу, у якой адны засыналі, а іншыя абуджалаіся -- Анцік сядзеў на пні пасярод паляны ў адчай, такім чарнюткім, што ні поўні, ні зораў нябесных не зауважаў. Засталося матчына золата ў карчомцы... Там жа, дзе нядайна й небагаты жончын пасаг.

Не адразу зауважыў Анцік, што проста перад ім нехта стаіць. Падняў галаву -- Крывая Агрыпіна. Старая, кашчавая, страхотная, як кажан, ды яшчэ, кажуць, вядзьмарка. Глядзіць жоўтым, як поўня, адзіным вокам, што, здаецца, таксама свеціцца з-пад кусцітай брові.

-- Ну што, пане, усё майно прасвістаў? Бо дурны -- не ведаеш, дзе шукаць дапамогі. Думаеш, чаму ў цябе іншыя выйграюць? Бо кожны да мяне схадзіў ды атрымаў шчаслівия косткі.

Анцік ускочыў у радасным спадзеве.

-- Даражэнъкая пані, ды каб я ведаў раней! Як бы і мне займець шчаслівия косткі?

Засмяялася Агрыпіна, быццам дрэва сухое зарыпела.

-- Няма нічога прасцей! Прыйнясі мне толькі тую каштулю, у якой спіць твая жонка. І калі не баязлівец -- атрымаеш астрагалы, якія раз за разам будуць выкідваць “Венеру”.

Не сказаць, каб Анцік зусім не засумняваўся. Звязацца з вядзьмаркай... Ды яшчэ жончыну кашулю для чагосці ёй перадаваць... Але спадзей адтыграцца, вярнуць спляжанае дабро, нарэшце паказацца перад вачыма сваякоў чалавекам удачлівым, самавітym, спраўдзіць усе абяцанкі наконт паўлінаў і залатых чаравікаў! Уга!

I Анцік пабег дахаты. Пракраўся ў свай пакой. A Кася, бедная, не распранаючыся, на падушку прылягла -- мужа няўдалага чакаючи. A вось і кашуля яе на камодзе ляжыць... Нічога, жоначка, я табе хутка палац збудую!

I Анцік панёс Касіну кашулю Крывой Агрыпіне.

Вядзьмарка чакала там жа, дзе Анцік яе сустрэў. Схапіла кашулю кашчавай рукою, рассмяялася.

-- Ну, пайшлі косткі табе здабывацы!

I павяла Анціка туды, дзе былі старыя могілкі.

Анцік і ў лесе не надта утульна сябе адчуваў, а тут -- могілкі! Ноч, крыжы, нейкая птушка кугікае, нечыя чорныя крылы, здаецца, вось-вось па валасах прашаргаяцца...

Агрыпіна прывяла Анціка да капліцы -- ніхто ўжо не памятаў, хто там пахаваны, герб на яе франтоне асыпаўся, засталася толькі каменная выява чэрата. У парослай мохам сцяне чарнела вузкая адтуліна -- як байніца ў сцяне вартавой вежы. Агрыпіна наблізіла да яе страхотны свой твар, нешта пашаптала і звярнулася да спадарожніка.

-- Цяпер сунь туды руку, хапай тое, што патрапіцца -- толькі не сплохайся, не ўпусці... Іначай удачу свою ўпусціш назаўсёды.

Пераляканы Анцік абцёр з ілба халодны пот... Ну, не адступаць жа... Паўліны, палацы, залатыя чаравікі... I сунуў руку ў выбоіну. Пальцы адразу ж намацалі нешта жывое, неверагодна агіднае, ад віску заклала вушы... Нечыя кіпцюры -- ці іклы -- учапіліся ў даланю. Анцік сціснуў істоту з усяе моцы...

-- Выцяграй!

У Анцікавай руцэ быў заціснуты велізарны, ледзь не з курыцу, кожан. Яго крылы білі па руцэ, як два чорныя ветразі.

-- Душы яго!

Анцік заплюшчыў вочы і з усяе моцы сціснуў горла пачварыны. Рукі ўжо ўсе былі ў глыбокіх драпінах... Але

нарэшце невыносны віскат сціх, Анцік адплюшчыў вочы...

Агрыпіна задаволена хітала галавой.

-- Цяпер пакладзі на гэты камень...

Анцік паслухмяна паклаў мёртвага кажана на нечую магільную пліту. Агрыпіна дастала з кішэні маленъкую бутэлечку, пырснула на забітую пачварыну нейкай цёмнай вадкасцю. Істота пачала скурчвацца, паваліў смярдзючы дым... Калі ён развеяўся, на магіле засталіся ляжаць чатыры косткі.

-- Ну што, бяры сваё шчасце! -- насмешна прамовіла Агрыпіна. Анцік скапіў астрагалы -- на імгненне падалося, што яны вельмі гарачыя, аж алякаюць руку, -- пакруціў падкінуў... Нічым не адрозніваюцца ад звычайных костак!

-- Ну, удачы ў гульні!

Анцік краем вока зауважыў, што вядзьмарка некуды аддаляеца, але яму ўжо было ўсё роўна. Ён пабег... куды б вы думалі? Правільна, у карчомку.

І не выходзіў адтуль цэлы тыйдзень. Там еў, там спаў... А найбольш, ясна -- гуляў. З вежачкі раз за разам выпадалі ягоныя косткі, усе крычалі: "Венера! Віват пану Антышу!" А перад Анцікам расла гара залатых дынарыяў.

І сядзеў бы там шчасліўчык яшчэ невядома колькі, каб не бацька, які вытурыў з-за стала ў каршэнь.

-- Табе зараз дома трэба быць, боўдзіла, ля жонкі!

Анцік ішоў за маўклівым і змрочным панам лоўчым, прыціскаючы да грудзей цяжкі мех з выйгрышам, у кішэні ляжалі шчаслівия астрагалы... Вось зараз ён здзівіць ды ўзрадуе Касю!

Але Кася ляжала ў ложку бледная, як вытканая ёю з найлепшага лёну кашуля.

-- Вось, Анцік, злягla я, немаведама чаму... Відаць, паміраць давядзеца. Што ты без мяне рабіць будзеш?

У Анціка і мех з золатам з рук вываліўся.

-- А я спадзявалася дзіцятка табе нарадзіць...

Як пачуў гэта Анцік, у яго і ногі падкасіліся, і сэрца нібыта парвалася... Упаў ён на калені ля ложка, і слёзы з ягоных вачэй, як гарох, лінулі.

-- Што ж я нарабіў! Касен'ка, любая! Гэта ж я, дурань, вінаваты! Гэта я цябে са свету зжываю! Вой, галава мая дурная! Пайду ўтаплюся!

Ледзь супакоіла яго жонка, каб нарэшце змог ён распавесці пра сваю дамову з Крывой Агрыпнай. І... што б вы думалі? Даравала ды пашкадавала. Няма сілы большай, чым дабрыня ды любасць. Дастаў Анцік з кішэні праклятая косткі, хацеў іх у печку кінуць -- а яны да далані бышчам прыраслі... Аддзіраеш -- кроў ліецца.

-- Вой, пайду за сякеры. Адсяку сваю руку здрадівую! -- лямантуе Анцік. Прыкрыкнула Кася з апошніх сілай на нехлямяжага мужыка.

-- Засіліца -- справа няхітрая. Найперш з жыщём сваім разбярыся. Напачатку пайдзі ў царкву, пакайся, паставі свечкі ўсім святым, асабліва памаліся святыму Кіпрыяну і святой Юстыне, што ад злых чарапаў бароняць. І авалязкова папрасі ў царкве грамнічных свечак. А тады зрабі вось што...

Анцік ішоў праз цёмны лес да хаты Крывой Агрыпіны, згінаючыся ледзь не ўдвая -- бо нёс на спіне барану. А тут яшчэ страхі начныя. То вочы нечыя жоўтыя з пушчы паглядзяць, то кажан у валасы ўблытаецца... Добра, не такі вялізны, як той, якога Анцік выцягнуў са сцяны капліцы. А потым дарога праз могілкі пайшла... І астрагалы паганыя ў кішэні давай падскокваць, варушыцца, як прусакі. За ногі нешта кусае. Мярцвяк руку кашчавую з магілы высунуў ды пальцам грозіць. Ну й нацярпейся гулец! Раней дык і паловы дарогі тае не прайшоў бы. Але як падумае пра жоначку сваю -- дык і памерці ад жалю да яе ды ад злосці на сябе не страшна.

А вось і хата Крывой Агрыпіны. Гарыць у вакне цымяны агенъчык... Падпоўз Анцін да ганку і, як навучыла Кася, паклаў проста пад дзвярыма барану. Найлепшую пастку на русалак ды чарапуніц. А сам у вакно глядзіць... Бачыць -- Агрыпіна ўздзявае на сваё счарнелае цела Касіну кашулю, па каўняры валошкамі вышываную ... І зараз жа нібыта сілай наліваецца. Скура бялее, косткі выпростаюцца, з валасоў сівізна знікае, ледзь не да пятай кудзеры, як чорны шоўк... Не прыгажуня -- але жанчына ладная і не старая. А абодва вокі -- толькі па ранейшаму жоўтым злым агнём гараць. Круціцца вядзьмарка ў Касінай кашуле, смяецца, гладзіць сваё памаладзелае цела... А тады -- шусь у дзвёры! І тут жа ў баразну і ўблыталася ўсімі сваймі кудзерамі. Верашчыць, тузаецца --

а рады не дасць. Тут Анцік і выскачыў:

-- Здымай кашулю жончыну, вядзъмарка паганая!

Агрыпіна вачьма зыркнула.

-- Табе што, золата надакучыла выйграваць? Як кашулю забярэш -- і астрагалы чароўныя знікнуць, і болей ні разу ў жыщі ў гульні не пашанцуе. Падумай, гатовы ты да гэтага? Урэшце, калі ў золаце пачнеш купаща -- за другую жонку каго захочаш возьмеш, хоць князёўну. На руках цябе насіць будзе, не тое што гэтая ганарлўка-разумніца. Ты ж не так ўжо ўпадаў за ёю, хіба хто не ведае -- бацькі ажаніцца змусілі. Што яна табе?

-- Ах ты, паскудніца! -- зароў Анцік. -- Ды я за Касеньку сваю жыцця не пашкадую! Здымай кашулю!

-- Як я здыму, ёлуп? Вызвалі мяне адразу...

Але Анцік быў жонкаю добра навучаны. І, хаця вядзъмарка выкрывала страшэнныя праклёны ды пагрозы і кідалася на яго з кіпцюрамі, запаліў грамнічную свечку ды злаўчыўся падпаліць на ёй тонкі лён. Заверашчэла ведзьма, пачала з сябе вонратку, ахопленую святым агнём, здзіраць... І Анцік да сябе ірвануў ...

Калі парваная, абгарэлая кашуля засталася ў руках нечаканага госця, Агрыпіна страшна закрычала, яе зноў пачало скурчвацца, цямнець, страчваць гожасць і моц... Гэта было так агідна, што Анцік павярнуўся і пабег назад. Калі дарога выпраставала да могілак, у кішэні нешта зноў заварушылася і быцца атнём пачало пекчы -- Анцік вывернуў кішаню, і адтуль выпала чатыры вялізныя чорныя рагатыя жукі, якія імкліва зарыліся ў могілкавую зямлю. Перахрысціўся былы гулец ды пашыбаваў дахаты.

Кася ў хуткім часе акрыяла. А вядзъмачка знікла. Праўда, дзіўная рэч -- пад дзвярыма ейнай хаты ляжала барана з убытанным у зубцы мёртвым велізарным кажаном. Нехта ўгледжваў у агіднай пысё кожана падабенства з рысамі Агрыпіны -- тым болей кажан быў аднавокі, але хіба разумныя людзі вераць ў такія забабоны? А Анцік пра ўсё, што адбылося з ім, маўчаў. Дый, можа, не дарэмна Бог такія выпрабаванні спасылаў яму -- бо узяўся мужык за разум. Костак у ягоных руках болей ніхто не бачыў. Праўда, і да палявання ахвоты не з'явілася -- нацярпеўся страху ў лесе, дый шкада бязвінных істотаў забіваць. Затое садоўнікам Анцік зрабіўся

знакамітъм. Як вырастуць у яго ружы -- не ружы, капуста! Ды не проста так -- а па-вучонаму ўсё робіць. Кніжкі з-за мяжы выпісвае. Зімой лімоны навучыўся вырошчваць! Князі наперабой заказвалі Анціпу -- так пачалі яго называць -- рэдкія кветкі ды расліны. Ну й плацілі дынарамі... І вось аднойчы Анцік прынёс любай Касі цяжкі куфэрак, у якім на аксамітнай падушачцы ляжалі залатыя туфлі.

Абулася Кася ў гэтая туфлі, паспрабавала праісціся. Рассміялася... Ну, мужанёк, ну фантазёр! З чыстага золата туфлі адліць -- з месца не скранешися! Няхай стаяць у серванце за шклом, хату ўпрыгожваюць. Сачыць толькі, каб дзеци, гэткія ж фантазёры, як бацька, прымерваць не пачалі ды нейкія іншыя фокусы з імі выкідваць.

І паўліна Анцік аднойчы для Касенкі прывёз... Праўда, бедная птушка ніяк не хацела раскрываць свой чароўны хвост, толькі крычала дзень ды ноч агідным пранізлівым голасам... А дзеци ёй пернікі носяць ды цукаты, а самі так і цэляцца пяро з хваста тузануць. Так што Кася загадала адvezці падарунак назад, дзе браў, у княскі звярынец. Вядома, Анцік паслушаўся. Бо жыў жончынным розумам і з гэтага толькі радаваўся.

А як жа тыя грошы, што Анцік у карчме выйграў? А ён у той жа дзень, як у вядзьмаркі жончыну кашулю адабраў, занёс свой меж на бераг рэчкі, дзе самыя віры, дый сыпануў туды грэшнае золата.

Здаецца, і не бачыў ніхто... Але чамусыці людзі заўсёды даведваюцца, дзе можна здабыць дармовае багацце. Многія спрабавалі ныраць, даставаць дынары... Але ніводнага не дасталі. Затое з'явіліся на вадзе жоўтыя кветачкі з пялёткамі, падобнымі да залатых манетаў. Нібыта прыгожыя кветачкі, але насамрэч атрутныя. Лепей не зрываць. Анцік, які яшчэ ў бурсе лаціну вывучыў, называў гэтая кветачкі неяк хітра, а ў нас назвалі іх праста -- пярэсна, альбо купальніца. А па мне, дык жывая кветка куды лепей, чым мёртвае золата, якое толькі ў грэх уводзіць. Анцік гэта добра зразумеў. І цяпер, калі ты пройдзешся па нашай вёсцы і агледзіш гародчыкі, то ўбачыши шмат якія незвычайнія кветкі, што ў іншых мясцінах не сустрэнеш.

ЗАБАБОННЫ ЦЫРУЛЬНІК, альбо ЛІЛЕЯ ЦАРСКІЯ КУЧАРЫ

Мы з табою ведаем шмат гісторый пра тое, якія цуды можа рабіць прости чалавечы давер. Але часам, дружка ты мой, не пашкодзіць і засумнявацца... Асабліва дзе тычынца ўсялякіх прыкметаў, забабонаў ды варажбы.

Стагоддзі тры таму жыў у суседнім мястэчку цырульнік Мялешка. А цырульнік у мястэчку чалавек паважаны -- не толькі фрызуру зрабіць, але й хворы зуб выдзерці можа, і кроў пусціць... Не палохайся -- гэта такі быў лекавы сродак: лічылася, што калі ў хврага выпускіць трохі благой крыві з вены, то яму адразу палепшае.

Мялешка майстрам быў спраўным. Любата паглядзець, як працуе над чарговым аброслым шляхцюком ці мяшчуком: лысіна ў вянку рудаватых кудзераў блішчыць, як новая манета, абвіслья вусы варушацца, як жывыя, нажніцы ў спрытных руках так і скачуць -- быццам сталёвы цвыркун.

Адзітная загана мелася ў Мялешкі -- надта верыў у прыкметы. Нават самыя бязглаздзяя. У панядзелак, напрыклад, ніколі не мяньяў адзежы -- бо гэты дзень быў калісці прысвечаны богу Хорсу, і калі нешта пераапрануць, то ўвесь тыдзень будзеш часацца. Цераз ганак заўсёды пераступаў з правай нагі. Калі непадалёк співаў певень, Мялешка адразу пачынаў даведвацца: на варотах птушка сядзела альбо на плоце, дзюбай да хаты або хвастом, чорная альбо белая... Калі з брамы, ды дзюбай да хаты -- госць прыедзе ... А калі певень чорны -- няброжчыка праз гэтую браму панясуць. І ўжо ніколі нікто не змусіў бы Мялешку выправіцца ў шлях да першага крыку пеўня -- гэта ж адразу нячысціку ў зубы! Месяц таксама важны быў гадальшчык: злева яго пабачыць -- да няшчасця, справа -- да ўдачы. А калі над галавой, ды яшчэ ветах -- хавайся ў бульбу... Маладзік убачыш -- пакланіся, а то грошы страціш. Кажуць, Мялешка таму й не жаніўся, што калі аднойчы ішоў з нявестай-карчмароўнай пад руку, ім дарогу перабез заяц. Да таго ж злева направа... І кульгавы на адну нагу... А карчмароўна, хоць і ў дзеўках заседзялася, так ужо ж Мялешку падабалася -- на галаву за яго вышэйшая, рукамі не абхапіць. Дасюль пабачыць

здалёк -- уздыхне ды адвернечца. Але кульгавы заяц!.. Не, не варта з лёсам спрачацца. Яшчэ Мялешка ніколі не стрыг рудых наведнікаў -- хоць сам меў валасы колеру медзі. Не тое, што адразу адмовіць -- але абавязкова нешта здарыцца. Нажніцы затупяцца, рука забаліць, вочы запарушыліся.. Пачакае, пачакае чалавек ды сыдзе да іншага паstryгальніка... Нават да прыгожых цёмных з мядзяным адлівам валасоў маладога шаўца Яраша Мялешкавы нажніцы не дакраналіся, хаця Яраш быў сябрам ягонага найлепшага сябрука, паважанага ўладальніка шавецкай майстэрні Кандыбы. Добра яшчэ, сам Кандыба быў лысы, як калена, і на паслугі цырульніка не прэтэндаваў. Но як Мялешку без кампаніі! Надта любіў. Пад вакном яго лавачкі стаялі, столік... І не было дня, как б не збраліся там аматары паслухаць ды пагаварыць пра розныя дзвіны. А заадно ці паstryгчыся, ці зуб хворы палекаваць, ці якую парфуму новую набыць. І сям'я Кандыбаў тут жа -- і шавец, і жоначка ягоная пухленъкая, і сынок Яраш... А ўжо як Мялешка любіў гаданні! І на зорах, і на воску, і на костках жывёлаў, і на пяску, і на вадзе, і на ценю ад палаючай паперы... Грошай з яго павыштгвалі чмуты ўсялякія нямерана. Колікі заговоранага дабра мелася ў Мялешкі! Корань мандрагоры, які, калі яго выцягваеш з зямлі, крычыць, бы немаўля, і прыносіць ўладальніку мудрасць (сусед Кандыба запэўніваў, што гэта хутчэй за ўсё ссохлы карэнъчык хрэну). Жалуды з дрэва Перуна, маленькія і чорныя, што ратуюць ад навальніцы (як вызначаў іх паходжанне Кандыба, лепей не будзем згадваць). Пад ложкам Мялешкі ляжала падкова, загорнутая ў чырвоную анучу -- сродак ад пажару. Як толькі кірмаш у мястэчку -- там і Мялешка шукае чарговую варажбітку альбо чорнакніжніка, якія разам з жанглёрамі ды мядзвежымі павадырамі прывезлі ў горад крыху шалапутства, весялосці ды таямнічасці... Ведама, што можа падказаць балаганны чарнакніжкік -- не сядай з левага кута стала, ёсьць у цябе таемны нядобразычлівец, абавязкова сустрэнеш багатую даму, якая цябе палка пакахае... Аднойчы, праўда, на чарговым кірмашы з'явілася старая цыганка, якая ўгадвала -- нібыта за спінай у цябе ўсё жыццё стаяла. Раскіне карты, зірне у вочы -- і ўсё... Вядома, Мялешка, ледзь пачуў пра дзіўную

варажбітку, тут жа да яе кінуўся. Адстаяў чаргу да намёту з цёмна-сіняй тканіны ў залатыя зоры, паклаў два дынары на столік, застелены чорным аксамітам, сустрэўся з пранізлівым паглядам цёмных вачэй варажбіткі... А тая карты раскінула, дый і кажа:

-- Лёс твой у тваіх руках, цырульнік. Як толькі паstryжэш цара, так і галава з плеч паляціць.

Выйшаў Мялешка з намёту, знямела ад здзіўлення і трывогі. З аднаго боку, якім чынам цар патрапіць да mestачковага паstryгальника? З другога -- хто яго ведае, можа, аблічыкаеш якога пеўня на абед -- а гэта сам қурыны Цар Будзімір... І Мялешка яшчэ пільней пачаў прыглядцаца да клентаў. Якога заезжага госця, ды калі той яшчэ багаты, пра ўвесь радавод параспытае -- ці часам не мае права чужынец на якую карону... От Кандыба смяяўся над баязліўцам!

-- Мялецій, глянь, глянь за вакно: цар да цябе ідзе стрыгчыся! Не паstryжэш -- галаву адсяче, паstryжэш -- таксама галаву адсяче. Хіба тваімі крывымі рукамі царскай асобе фрызуру рабіць? Лепей бы да карчмароўны скадзіў. Сядзіць ля вакенца з раніцы да вечара, цябе выглядае...

Мялешка злоеца, але церпіць. А тут і новы кірмаш. І разам з мядзведзямі ды гандлярамі прыехаў у мястэчка сапраўдны тэатр. Паказвалі артысты на дашчанай сцэне пасярод пляца гісторыю Трышчана і Іжоты, і пра Аніку-воіна, і "бажэсцвеннае" -- пра цара Давыда, які закахаўся ў чужую жонку, і святых пакутнікаў Барыса ды Глеба, падступна змардаваных братам. Артысты былі амаль усе студэнтамі з Krakava, пакуль вакацыі -- на заробкі пaeхалі. І -- нечуваная справа -- меліся сярод і дзяўчаткі, ці сёстры, ці нявесты... Вясёлыя, з галасамі, як у жаўроначкаў, адна бялявеньская, другая -- чарнявенькая... Артысты адразу палюбілі збірацца ў цырульні Мялешкі. Ён рады, што новыя слухачы ёсьць, распавядаете пра розныя прыкметы, а тыя яму -- пра ўсялякія цуды ды прароцтвы з усяго свету. Акрым усяго, фрызуры, парфуму, памада -- як без гэтага відачынцам абысціся? Кандыба з маладым Ярашам тут жа. Асабліва вакол прыгажуна Яраша дзяўчаткі тэатральныя віліся. Мялешка толькі пасмейваўся: у аўторак з хлапцом пазнаёміліся -- значыць, не выйдзе доўгага знаёмства. У

адной, бялявенъкай, радзімка на левай скроні -- заўсёды будзе мець таємнага каханка. У другой, чарнявенъкай -- ледзь зауважныя вусікі на верхній губе. Значыць, брахлівая жонка атрымаецца, мужыка замучае. Нават кароль Ягайла на старэйшай князёўне Вітаўтаўне не жаніўся, бо вусікі такія зауважыў, -- узяў не такую прыгожую, маладзейшую сястру Соф'ю, але затое без вусікаў. А дурны Яраш не зауважае нічога, закахаўся. І нават не зразумела, у якую дзеўку больш.

А тут бяда з тэатрыкам сталася. Князь сваю летньюю рэзідэнцыю наведаў ды засумаваў, і запрасілі вандроўных артыстаў паказаць свае майстэрства. Гэта ж гроши пасыплюцца, пашчасціла! А ў дзень перад прадстаўленнем студыёзусы тэатральныя з карчомкі забыліся ў час выйсці. На сцэну трэба -- а троє ўстаць не могуць, пасля таго, як са шкляным богам цалаваліся. Двух так-сяк Мялешка на ногі паставіў адварамі, расціраннямі ды іншымі, больш грубымі, сродкамі, а адзін так і ляжаў, неба щаслівымі ашклянялемі вачыма сузіраючы ды мармыгучы нешта пра херувімчыкаў, якія яму на залатых крылцах зараз куфлі піва прынясць. Учапіліся бялявенъкай ды чарнявенікай ў Яраша.

-- Міленькі, даражэнъкі, пайшли! Усё падкажам на сцэне. Справішся! Дзязька Мялешка, любенькі, падстрыгіце толькі ягоныя кудры -- а то нават з-пад парыку відаць будуць.

Цырульнік і так, і гэтак аднекваўся. Але гастралёркі пераканалі яго, што Яраш зусім нават не руды, гэта ж колер спелага каштану. І цырульнік падстрыг маладога шаўца, і гарэзная моладзь панеслася на свае ігрышчы.

Не сказаць, каб пасля гэтага Мялешка быў у гуморы. Рудога паstryг -- цяпер дакладна не пашанцуе. Хаця валасы рудыя Мялешка старанна змёў, і закапаў іх з левага задняга кута хаты, ля сабачай будкі, і паліў тое месца адварам чарнакораня, каб няшчасце да месца прывязаць. Але не прайшло і гадзіны, зноў прыбягаюць тэатральныя дзяўчата. Аказваецца, адзін з тых двух, каго Мялешка на ногі паставіў, зноў з тых ног зваліўся.

-- Дзядзечка, міленькі! Нам такі, як вы, патрэбны -- каб невысокенъкі. Мы ж вас пераапранем -- ніхто і не пазнае! І гаварыць вам нічога не трэба! Выйдзіце на сцэну,

пастаіце -- і ўсё. Пяцьдзесят дынарыяў атрымаеце!

Столькі Мялешка за месяц зарабляў. Не паспей цырульнік асэнсаваць, што адбываецца, а ўжо стаяў у цёмным пакоі, куды даносіўся гоман шляхетнай публікай з глядзельнай залы, а спрытныя маладыя руکі апраналі на яго нейкія балаханы. І ўрэшце нават на галаву ўдзелі балахон з дзірачкамі для вачэй, а зверху паставілі яшчэ нейкі цэбар. Бедны Мялешка праз дзірачкі амаль нічога не бачыў. А дзяўчаткі шэпчуць:

-- Мы вас і выведзем на сцэну, і назад адвядзем...
Не бойцеся...

Здаецца, на сцэне іграі нешта “бажэсцвенннае”. Мялешка толькі адзін раз ажывіўся, калі пачуў пра гаданне на зорах і чарнакніжніка, якога цар Ірад выклікаў на сцэну.

Тут дзяўчаты падхапілі Мялешку і павялі... Мялешка пакорліва стаў, дзе яго паставілі, і раптам праз дзірку пабачыў Яраша... Малады паскуднік сядзеў на драўляным троне, і на чорным парыку, які прыкрываў ягоныя рудыя кудзеры, выслаліся карона з залачонага кардону! Цар Ірад! Ён, Мялешка, сёння паstryг цара Ірада! Смерць ягоная блізка!

А вось і яна, смерць... У белым балахоне з намаляванымі косткамі з касою... Каб не прамаўляла голасам п'янага студэнта, дык Мялешка і зусім самлеў бы.

-- Сякі галаву чарнакніжніку! -- закрычаў цар Ірад.

Смерць замахнулася сваёй зброяй... І раптам як дасць па цэбару, што ў Мялешкі на галаве! Цэбар і пакаціўся... І цырульнік пабачыў, што зроблены ён дакладна у форме вялізной галавы -- з пукатымі вачымі, носам-бульбінай ды патламі з конскага хваста.

Смерць падхапіла Мялешку пад рукі і пацягнула з сабой. У зале пачуўся гучны смех ды воплескі.

Цырульнік, ужо без тэатральных балаханоў, сядзеў на лаўцы пад сваім вакном і ніяк не мог ачомацца. Што адбылося? Дык, выходзіць, прароцтва ўжо спраўдзілася? Які цар -- такая і галава...

У гэты дзень Мялешка на пару з сябрам Кандыбам выпіў цэлы жбан мочнай медавухі. І першы раз за доўгія гады не ўслухоўваўся, у якім баку загарлае певень, і так і не запомніў, з якой нагі, уваходзячы, пераступіў ганак

уласнага дому.

Назаўтра тэатр з мястэчка з'ехаў. Яраш пасумаваў, пасумаваў, дый пачаў насіць кветкі да вакна дачкі кавала, не чарнявенъкай, не бялявенъкай, а рудзенъкай. І рваў ён кветкі звычайна на цырульнікам вым двары, ля сабачай будкі -- бо нідзе болей такіх не расло. Вялізныя рудыя кветкі-лілеі з закручанымі пялёсткамі, падобныя да кудзерай.. Так іх і назвалі -- царскія кудзеры.

Цырульнік нікому не распавёў, адкуль у яго ўзялося насенне гэтай гожай расліны. Але, паколькі мы з табой пра гэта ведаем, значыць, усё-ткі прагаварыўся. Можа, жонцы -- былой карчмароўне? Усё-ткі ажаніўся з ёй Мялешка. Бо пасля выпадку з царскімі кучарамі перастаў так ужо пільна верыць прыкметам. Калі лёсу ўсё роўна, галава на тваіх плячах ці цэбар -- дык чаго загадзя баяцца?

КАРОНА У ВІРЫ, альбо ГАРЛАЧЫК БЕЛЫ

Прыгожая наша зямля! Не дзіва, што нараджаюцца на ёй прыгожыя людзі. Такія, як дачка млынара Адэля. Млын стаяў на беразе нашай ракі, вунь там, дзе цяпер пра яго нагадваюць толькі некалькі гнілых бярвенняў. А быў час, ехалі да млына з усіх навакольных вёсак. Весела грукаталі жорны, імклівыя струмені сцякалі з кола, і людзі казалі, што нават вадзянік дапамагае млынару Богушу. Але найбольш прывозу стала на млыне, калі падрасла млынароўна Адэля. Вось дзе, расказвалі старыя людзі, каралеўна была! Стан, як у бярозкі, вочы ясныя, твар беленькі. Як убярэцца ў сукенку з залатымі галунамі, упрыгожыцца вяночкам -- сапраўды, хоць стаў яе на стол пасярод хаты ды кленчы ад замілавання.

Бо нашто такая ганарлівіца ды гультайка яшчэ прыдатная, абгаворвалі прыгажуню вясковыя кабеты. Ні жаць, ні прасці, ні есці зварыць. Толькі любавацца на яе і застаецца.

Але многія хлопцы гатовыя былі і на такое – жаніхі так і круціліся ля млына, і як пабачаць сваю красуню – дык слодыч такая, нібыта яна іх ужо і мёдам пачаставала, і блінамі з мачанкай. А млынароўна адно што палье кветкі ў гародчыку, ды і сядзе перад вакном, гледзячы ўдалеч.

Усе ведалі, каго яна выглядае. Вядома ж, каралевіча! Убілі ж дзеўцы ў галаву, што яе лёс – жыць у палацы. Вось і чакала, пакуль на галаву яе ўскладуць карону.

Каваль Янка, вядома, мог ускласці на яе залатыя косы толькі вяночак з пяшчотных кветак. Затое быў Янка прыгожы, дужы і працавіты. І толькі такая ганарліўка, як Адэля, магла пагарджаць падобным кавалерам.

І як толькі Янка ні стараўся! Каваў для сваёй каханай скрыні з цудоўнымі ўзорамі, купляў для яе на кірмашы шаўковыя хусткі... Усё дарэмна. Урэшце ў адчай спытаў хлпец Анэлю, чым ён можа заваяваць яе сэрца. Анэля раўнадушна падняла на кавала свае вялізныя сінія вочы і прамовіла:

-- Падорыш мне каралеўскую карону – пайду за цябе.

Жартачкі – кралеўская карона! Гэта ж не сукенка,

не чаравічкі, нават не палац. Замаркоціўся Янка. Зразумеў, што не заваяваць яму красуні. І з'ехаў, ды не проста з'ехаў, а пайшоў на вайну.

Мінуў год, другі... Вось ужо і дзесятак набег. Усе Адэліны равесніцы павыходзілі замуж за простых хлопцаў, хто – шчасліва, хто – меней шчасліва. Ва ўсіх падрасталі дзеткі. Пачалі ўжо пасмейвацца над млынароўнай, што заседзелася ў дзеўках з-за сваёй фанабэрні.

Але Адэля не надта сябравала з вяскоўцамі. Таму, можа, нічога і не ведала пра плёткі. Гады для яе беглі незаўважна, як вадзяны струмень у коле млына. Усё гэткая ж ганарлівая была яе постаць, і ўсё гэткае ж гожае ablічча. Яна не заўважала, як старэў бацька, як усё ніжэй згінаўся пад цяжарам мяхоў, не зважала на тое, што амаль перасталі ўздыхаць пад яе вакном хлопцы...

Але вось зашумела вёска, загула: вярнуўся з вайны каваль Янка! Ды не простым жаўнерам – а уланам! На кані, шлем з пер'ямі, шабля пры баку... Толькі не было ў Янкі ранейшай весялосці ды яснасці. Мундзір ягоны, хоць і з залатымі галунамі, быў пацёрты, твар учарнеў, нібыта ад дыму, і шнары сведчылі, што Янка не хаваўся за спіны іншых падчас бойкі.

Усе чакалі, што каваль адразу пабяжыць да млынароўны. Дый тая, можа, больш прыхільна паглядзіць на былога кавалера, што вярнуўся такі героем.

Але Янка зачыніўся ў кузні. Цікаўныя бачылі, як ён прыводзіць да ладу занядбаную кавальскую гаспадарку, рыхтуе інструменты. Вось ужо і агонь запалаў, загрукала жалеза... Што Янка там каваў? Чаму кінуўся за працу, ледзь парог роднае хаты пераступіўшы? Ніхто не ведаў.

Але праз два тыдні да млына прыйшоў госць. Высокі плячысты жаўнер у мудзіры трymаў у руках каваную скрыню. Млынароўна, як і дзесяць год таму, моўчкі пазірала праз вакно удалеч, адкуль мусіць з'явіцца яе цудоўны лёс.

На жаль, мала хто пазнае свой цудоўны лёс у ягоным сапраўдным ablічы – бо ablіччаў тых можа быць мноства. Млынароўна раўнадушна паглядзела на Янку. Раўнадушна зірнула і на куфэрак у ягоных руках. Але калі вечка куфэрка адчынілася, Адэля раптам уся страпянулася, вочы яе запалалі... У куфэрку ляжала

сапраўдная каралеўская карона – залатая, упрыгожаная каштоўнымі камянімі і перлінамі. Яна ззяла, нібыта адбітак сонца ў рачных хвалях. Адэля дрыготкімі рукамі дастала з куфэрка сваю мару, павольна ўсклада цяжкі сімвал улады на сваю горда ўзнятую галаву...

Янка тужліва і захоплена глядзеў на сваю каралеву.

-- Якая ты прыгожая, мая каҳаная. Ты сапраўды магла б быць каралевай – так пасуе табе карона. Я выканай тваё жаданне – гэтая карона дакладна такая ж, як у нашага караля. Цяпер ты пойдзеш за мяне, маё шчасце?

Адэля ганарыста зірнула на каваля.

-- Дзякуй за падарунак. Карона амаль як сапраўдная. Амаль... Бо хіба ёсьць пры ёй каралеўства? Хіба шлюб з табой узвядзе мяне на трон? Ці хаця б у княскі палац? Змяніць млын на кузню – не вялікі гонар.

Зусім сцямнеў з твару Янка. Доўта глядзеў ён на дзяўчыну. І маўчанне яго был цяжкое, як навальніца.

-- Прауду кажуць,-- нарэшце вымавіў ён,—што з твару вады не піць. Галоўнае -- добрая душа. Каб зрабіць табе гэтую карону, я тысячу разоў пабачыў смерць. Я ўваходзіў у чужыя палацы, дзе мармуровая падлога была слізкай ад крыві. Я ўварваўся ў скарбніцу самога султана – адтуль вось гэты смарагд на тваёй кароне і гэты шнар на майм твары. Мяне лічылі сквапнікам, бо замест узнагарод і прывілеяў я заўсёды прасіў падараўваць мне золата і дыяменты. Які ж я быў сляпы! Карона нікога не зробіць каралём. І тым больш не падорыць каҳання.

І Янка сарваў з галавы Адэлі залатую карону, хуткім крокам падышлоў да ракі і штурнуў здабытак многіх цяжкіх гадоў у вір, у самае глыбоке месца. Быщам маланка палыхнула ў хвалях.

Ускрыкнула Анэля, кінулася да ракі. Зазірнула ўглыб – але там была адна халодная цемра. Паглядзела на госця – ды ўбачыла толькі ягоную спіну: Янка цвёрдым крокам ішоў у бок вёскі, каб ніколі не вярнуцца да таго месца, дзе пагасла ягоная мара.

І тады першы раз Адэля адчула ў душы невымоўную скруху. Першы раз варухнуўся ў душы страшны сумніў і нелюбоў да сябе. Дзяўчына апусцілася на калені над вірам, і слёзы самі сабой паліліся з прыгожых сініх вачэй, што

ўмелі паглядаць гэтак ганарыста і раніць сэрцы наўных. Слёзы раскайня падалі ў вір, і паступова ў яго глыбінях пачало ўтварацца свято. Светлая пляма ўсё ярчэла, набліжалася да паверхні вады, і ўрэшце з цёмных хваляў вынырнула цуда – белая кветка, падобная да каралеўскай кароны.

Кветка нарадзіла іншыя кветкі, і дзяўчыны вежарамі прыходзілі любавацца, як развінаўчыя пяшчотныя снежныя плясткі. Назвалі кветку гарлачыкам – бо нагадвала яна па форме гарлачык, збанок. Гэта, вядома, не такая высакародная реч, як карона, але затое сумленна службыць добрым людзям. І няма ў спёку лепшага падарунку для жніві, чым гарлачык з прахалодным малаком.

Але рваць белыя гарлачыкі лічылася грэхам. І яны спакойна гайдаліся на хвалях. Гэта цяпер людзі не зважаюць на наступствы, думаюць толькі пра тое, як займець самому і пабольш, і не відаць сёння гарлачыкаў на нашай рацэ.

Ты пытаешся, што ж далей сталася з Адэляй ды Янкам? А ты спытай пра гэта ў кагосьці з Кавалёвых – людзей з такім прозвішчам шмат у нашай вёсцы. Можа хтосьці з іх успомніць пра сваіх пра-пра-пра-бабулю і дзядулю, Янку і Адэлю. Так, Адэля зразумела, якую карону і якое каралеўства мог падарыць ёй Янка – вянец кахання ярчайшы за сонца.

І ты, калі ўбачыши раптам белы гарлачык, гэтак падобны да кароны, не спяшай забіць яго, сарваўшы, абы на кароткі час прыўлашчыць сабе. Лепей палюбуйся ім, каб яго прыгажосць назаўсёды засталася ў тваім сэрцы, як і каханне да Радзімы.

ЗМЕСТ

МЕЧНИК ЯРМОЛ, альбо МЕЧ—ТРАВА
ВЯСЕЛЛЕ ВЕДЗЬМАКА, альбо ЧАРНАКОРАНЬ ПУРПУРОВЫ
АПОШНЯЯ ПЕСНЯ СКРЫПКІ, альбо ВАЛЯРЯН ДВУХДОМНЫ
ЧУЖЫЯ ВЕТРАЗІ, альбо ЛАДДЗЯН ТРОХНАДРЭЗАНЫ
СКАРБЫ ЗЕЛЬНІЦЫ МАГДЫ, альбо ЛУННІК АЖЫВАЮЧЫ
ПРАКЛЯТЫ САД, альбо БОЦКІ ПАЎНОЧНЫЯ
МЕЧ УМАГІЛЕ, альбо КАДЗІЛА САРМАЦКАЕ
ЗАЛАТЫЯ КОСЫ, альбо ЗВАНОЧАК РАГУНЦЭЛЬ
МУРАД І АЛЕСЯ, альбо ТАЙНІК СЭРЦАПАДОБНЫ
КАРАЛЕЙСКІЯ КАРАЛІ, альбо КАСЦІНЕЦ НАСЦЕННЫ
НЕПРЫГОЖАЯ НЯВЕСТА ПРЫІНЦА, альбо УВЯРЭДNIK СКІПЕТРАПАДОБНЫ
ПРАЎДА ЛІРНІКА ВЕНАНЦЫ, альбо ЧЫСТАВУСТ КАРАЛЕЙСКІ
КРЫДАТЫ ГУСАР І ПРЫІВІД, альбо БЕЛАКАПЫТНІК ГІБРЫДНЫ
ЧАРОЎНЫЯ АСТРАГАЛАҮ, альбо ПЯРЭСНА ЕЎРАПЕЙСКАЯ
ЗАБАБОННЫ ЦЫРУЛЬНІК, альбо ЛІЛЕЯ ЦАРСКІЯ КУЧАРЫ
КАРОНА Ў ВІРЫ, альбо ГАРЛАЧАҮК БЕЛЫ

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2010 год
© PDF: Камунікат.org, 2010 год